

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії модерної доби та новітнього часу

До захисту допущено
кафедрою історії модерної доби та новітнього часу протокол № 6 від 3.06.2026
р.

В. о. завідувача кафедри _____ **Юрій Волосник**
(підпис) (ім'я, прізвище)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого рівня вищої освіти

Дружиніної Катерини Андріївни

«Суспільно-політична трансформація японського суспільства під час
демократії Тайсьо 1912-1926 рр.»

Спеціальність 032 «історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач _____ **Катерина Дружиніна**____
(підпис) (ім'я, прізвище)

Науковий керівник _____ **Олександр Тумаков**__

Рецензент _____ **Крютченко Марія**
(підпис) (ім'я, прізвище)

Анотація

Тема роботи: «Суспільно-політична трансформація японського суспільства під час демократії Тайсьо 1912-1926 рр.»

Мета роботи: комплексний аналіз феномену «демократії Тайсьо» як періоду глибокої суспільно-політичної трансформації японського суспільства в 1912–1926 роках та визначення його історичного значення в контексті переходу від модернізації до мілітаризму.

Об'єкт дослідження: процес суспільно-політичної трансформації японського суспільства на завершальному етапі модернізації країни.

Предмет дослідження: ключові риси, суперечності та наслідки феномену «демократії Тайсьо», зокрема інституційний розвиток, партійна політика, соціальні рухи та ідеологічні зрушення періоду 1912–1926 років.

Методи проведення дослідження: робота ґрунтується на засадах наукового історизму та прагненні до аналітичної неупередженості. Методологічну основу становить неоінституціональний підхід та концепція «подвійної держави» Ернста Френкеля. Також застосовано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний методи та метод історіографічного аналізу.

Отримані результати та їхня новизна: наукова новизна полягає у переосмисленні феномену «демократії Тайсьо» через призму теорії «подвійної держави», де акцент зроблено на аналізі гібридної взаємодії демократії та авторитаризму. У роботі деталізовано вплив інституційного дуалізму Конституції Мейдзі на обмеженість демократичних реформ та розкрито роль масової культури й урбанізації як факторів політичної мобілізації.

Загальні висновки: дослідження довело, що парламентська система епохи Тайсьо являла собою реальний, але структурно обмежений

експеримент, який через власну гібридність не зміг вистояти перед системною кризою. Небажання ліберальних еліт демонтувати позаконституційні анклав влади (Таємну раду, привілеї військових) та їхнє ідеологічне потурання імперіалізму призвели до втрати легітимності партійних кабінетів. Перехід до мілітаристської диктатури у 1930-х роках став не випадковим збоєм, а результатом активації репресивних інструментів, створених ще в демократичний період.

Ключові слова: Японія, демократія Тайсьо, парламентська система, Конституція Мейдзі, мілітаризм, подвійна держава, соціально-політична трансформація, кокутай, генро.

Abstract

Title: «Socio-political Transformation of Japanese Society during the Taisho Democracy (1912–1926)».

Aim: a comprehensive analysis of the phenomenon of «Taisho» democracy as a period of deep socio-political transformation of Japanese society in 1912–1926 and determination of its historical significance in the context of the transition from modernization to militarism.

Object of the research: the process of socio-political transformation of Japanese society at the final stage of the country's modernization.

Subject of the research: key features, contradictions and consequences of the phenomenon of «Taisho» democracy, including institutional development, party politics, social movements and ideological shifts of the period 1912–1926.

Methods of the research: the work is based on the principles of scientific historicism and the desire for analytical impartiality. The methodological basis is the neo-institutional approach and concept of «dual state» by Ernst Frenkel. Problem-chronological, historical-comparative, system-structural methods and the method of historiographical analysis are also used.

Results and novelty: the scientific novelty consists in rethinking the phenomenon of «democracy Taisho» through the prism of the theory of «double state», where the emphasis is placed on the analysis of the hybrid interaction of democracy and authoritarianism. The work details the influence of the institutional dualism of the Meiji Constitution on the limitations of democratic reforms and reveals the role of mass culture and urbanization as factors of political mobilization.

Conclusion: the study proved that the parliamentary system of the Taisho era was a real but structurally limited experiment that, due to its own hybridity, could not withstand a systemic crisis. The reluctance of liberal elites to dismantle extra-constitutional enclaves of power (the Privy Council, the privileges of the military) and their ideological connivance with imperialism led to the loss of legitimacy of party cabinets. The transition to a militaristic dictatorship in the 1930s was not an accidental failure, but the result of the activation of repressive instruments created during the democratic period.

Key words: Japan, Taisho democracy, parliamentary system, Meiji Constitution, militarism, dual state, socio-political transformation, kokutai, genro.

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	6
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК	21
1.1. Розширення виборчих прав	21
1.2. Функціонування парламенту та роль політичних партій у системі влади.	34
1.3. Інституційні запобіжники авторитаризму	42
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ: ФОРМУВАННЯ НОВОГО СУСПІЛЬСТВА	53
2.1. Урбанізація та розвиток освіти як чинники формування політичної свідомості.	54
2.2. Млітаризація суспільної свідомості.....	62
РОЗДІЛ III. ФЕНОМЕН «ІМПЕРСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ»: ВНУТРІШНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА КРАХ СИСТЕМИ.....	75
3.1. Системні суперечності «демократії Тайсьо»	75
3.2. Вплив зовнішньополітичних криз на внутрішню стабільність	85
3.3. Крах «гібридної системи»: Від демократії до млітаризації	92
ВИСНОВКИ	101
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	107

Перелік умовних позначень та скорочень

- ❖ **Арахітогамі** – «живий бог», концепція божественної природи імператора в ідеології державного синтоїзму.
- ❖ **Бацу** – впливові кланові олігархічні угруповання.
- ❖ **Гокен Санпа** – коаліція трьох опозиційних політичних партій (Кенсейкай, Сейюкай, Какусін Курабу), що виступала за захист конституційного уряду в 1924 році.
- ❖ **Генро** – позаконституційний інститут старійшин-олігархів (колишніх лідерів князівств Сацума і Тьосю), які мали повноваження рекомендувати імператору кандидатури прем'єр-міністрів.
- ❖ **Дзайбацу** – великі японські фінансово-промислові монополії (конгломерати), що мали значний вплив на державну політику.
- ❖ **Еро-гуро-нансенсу (ero-guro-nansensu)** – «еротика, гротеск, нонсенс», характеристика масової міської культури споживання 1920-х років.
- ❖ **Зайго гундзінкай** – Імперська асоціація резервістів, загальнонаціональна мережа, що інтегрувала військових у життя сільських общин.
- ❖ **Кадзоку** – вища титулована аристократія Японської імперії, представники якої засідали в Палаті перів.
- ❖ **Кенсейкай (згодом Мінсейто)** – Конституційна асоціація, одна з двох провідних політичних партій епохи Тайсьо, що орієнтувалася на міський середній клас та промисловців.
- ❖ **Кенсей но дзьодо** – «нормальна практика конституційного правління», за якої влада чергувалася між партіями, що перемогли на виборах.
- ❖ **Кецумейдан** – «Ліга крові», радикальна ультранаціоналістична організація початку 1930-х років.
- ❖ **Кідзокуїн** – Палата перів (верхня консервативна палата Імперського парламенту).
- ❖ **Кодоха** – «Фракція імператорського шляху», радикальне угруповання

- ❖ **Кокутай** – «національна сутність» або «тіло держави», ідеологічний концепт
- ❖ **Мінпон-сюгі** – теорія «політики, орієнтованої на народ», розроблена Йосіно Сакудзо, яка адаптувала принципи демократії до імператорського суверенітету.
- ❖ **Мінсю-сюгі** – народовладдя (демократія у класичному західному розумінні).
- ❖ **Мога** – «модерна дівчина» (від англ. *modern girl*), символ жіночої
- ❖ **Мура** – традиційна сільська община.
- ❖ **Реймейкай** – «Товариство світанку», об'єднання ліберальних інтелектуалів, засноване у 1918 році.
- ❖ **Сараріман** – найманий офісний працівник, представник нового міського середнього класу епохи Тайсьо.
- ❖ **Сейнендан** – Молодіжні асоціації, що займалися вихованням сільської молоді.
- ❖ **Сеймейсен** – «лінія життя» (концепт імперської пропаганди для виправдання окупації Маньчжурії).
- ❖ **Сейюкай (Ріккен Сейюкай)** – Товариство друзів конституційного правління, впливова консервативна політична партія, що спиралася на землевласників та місцеву еліту.
- ❖ **Содомей** – Японська федерація праці (трансформована з ЮОайкай).
- ❖ **Сого дзашші** – «загальні журнали», майданчики для інтелектуальних дискусій епохи Тайсьо (наприклад, журнал «Чюо Корон»).
- ❖ **Суміцуїн** – Таємна рада, вищий дорадчий орган консервативної бюрократії при імператорі.
- ❖ **Сюгіін** – Палата представників (нижня виборна палата Імперського парламенту).
- ❖ **Тасей Йокусанкай** – Асоціація допомоги трону, єдина державна монопартія, створена у 1940 році.

- ❖ **Тенко** – ідеологічне навернення, репресивна поліцейська практика примусу політичних дисидентів до публічного каяття.
- ❖ **Тенно** – імператор Японії.
- ❖ **Тенно кікан сецу** – «теорія імператора як органу держави», розроблена правознавцем Мінобе Тацукічі.
- ❖ **Токко (Токубецу Кото Кейсацу)** – Спеціальна вища поліція Японії, мережа політичного розшуку та «поліції думок».
- ❖ **Тосейха** – «Фракція контролю», прагматичне угруповання вищого генералітету армії.
- ❖ **Тосуйкен** – право верховного командування збройними силами (прерогатива імператора за Конституцією Мейдзі).
- ❖ **Фудзінкай** – Жіночі асоціації, створені державою для морального виховання суспільства.
- ❖ **Хеймін** – простолюдин (особа без аристократичного титулу).
- ❖ **Юайкай** – «Братство», одна з перших японських робітничих організацій.

Вступ

Період Тайсьо (1912–1926) в історії Японії, попри свою хронологічну стислість, є одним із найбільш динамічних, суперечливих і ключових етапів у процесі модернізації країни^{1 2}. Ця епоха, що увійшла в історіографію під назвою «демократія Тайсьо», стала часом безпрецедентного піднесення громадської активності, розквіту партійної політики, лібералізації суспільного життя та виникнення нових культурних феноменів. Водночас це був період глибоких соціально–економічних криз, посилення державного контролю та зародження ідеологій, що підготували ґрунт для мілітаристської експансії в наступну еру Сьова. Саме ця внутрішня амбівалентність робить дослідження періоду Тайсьо надзвичайно актуальним як з наукової, так і з суспільно–політичної точок зору.

Наукова актуальність теми полягає в необхідності комплексного аналізу феномену «демократії Тайсьо», що досі викликає жваві дискусії серед істориків. Центральна проблема, яка потребує глибокого осмислення, полягає у визначенні сутності цього явища: чи був це справжній, хоч і незавершений, прорив до демократичних цінностей та інститутів західного зразка, чи лише тимчасова лібералізація авторитарного режиму, ілюзія демократизації, що маскувала збереження влади традиційних еліт – олігархії генро, військових та бюрократії.

Ранні післявоєнні дослідження, зокрема в західній історіографії, часто розглядали цей період як «невдалу спробу» демократизації, приречену на поразку через слабкість ліберальних інститутів та глибоко вкорінені авторитарні традиції. Однак сучасні наукові підходи, представлені у працях Пітера Дууса, Ендрю Гордона, Фредеріка Дікінсона та інших, пропонують більш нюансований погляд. Вони акцентують увагу на реальних досягненнях епохи: становленні партійних кабінетів, розширенні виборчих прав,

¹ Harding C. Japan Story: In Search of a Nation, 1850 to the Present. London : Penguin Books, 2018. 496 p

² Walker B. L. A Concise History of Japan. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 336 p.

піднесенні робітничих та соціальних рухів, а також формуванні нової міської культури. Водночас ці дослідники визнають іманентні обмеження та суперечності, що врешті–решт призвели до згортання демократичних процесів. В українській історіографії, попри наявність загальних оглядів у працях В. А. Рубеля та С. А. Кошового, період Тайсьо все ще залишається недостатньо вивченим, що створює значний простір для наукового пошуку. Дана робота покликана заповнити цю лакуну, запропонувавши комплексний аналіз суспільно–політичних трансформацій, що враховує як інституційні зміни, так і соціокультурні зрушення.

Суспільно–політична актуальність дослідження зумовлена універсальністю історичних уроків, які можна винести з досвіду Японії періоду Тайсьо. Історія цієї епохи є яскравим прикладом того, наскільки крихкими можуть бути демократичні інститути в умовах економічної нестабільності, соціальної напруги та зовнішньополітичних викликів. Вивчення механізмів, що призвели до одночасного ухвалення Закону про загальне виборче право для чоловіків та репресивного Закону про збереження миру в 1925 році, дозволяє глибше зрозуміти логіку «подвійної держави», де ліберальні фасади можуть приховувати посилення авторитарних тенденцій.

У сучасному світі, де багато країн, включно з Україною, проходять складний шлях демократичного транзиту, стикаючись із внутрішніми та зовнішніми загрозами, аналіз японського досвіду набуває особливої ваги. Він демонструє, як економічні кризи можуть радикалізувати суспільство, як популістські та націоналістичні ідеології можуть підривати основи парламентаризму, і як баланс між свободою та безпекою стає центральним викликом для будь–якої молодोї демократії. Таким чином, дослідження суспільно–політичних трансформацій в Японії 1912–1926 років є актуальним не лише для розуміння минулого, але й для осмислення викликів сьогодення.

Об’єктом дослідження є процес суспільно–політичної трансформації японського суспільства на завершальному етапі модернізації країни.

Предметом дослідження є ключові риси, суперечності та наслідки феномену «демократії Тайсьо», зокрема аналіз діяльності двох головних партій – Ріккен Сейюкай та Кенсейкай (Мінсейто), їхньої соціальної бази (союз землевласників, бюрократії та нової міської буржуазії) та ідеологічної еволюції, політичні реформи, інституційний розвиток, соціальні рухи, ідеологічні зрушення та культурні процеси, що визначали розвиток Японії в період з 1912 по 1926 роки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 30 липня 1912 року до 25 грудня 1926 року, що збігається з офіційним правлінням імператора Йосіхіто, чиє посмертне ім'я – Тайсьо – дало назву епосі. Нижня межа (1912 р.) знаменує собою не лише зміну монарха, а й початок так званої «Політичної кризи Тайсьо», що стала каталізатором першого Руху на захист конституції та поклала початок новому етапу в боротьбі за партійне правління. Верхня межа (1926 р.) пов'язана зі смертю імператора Тайсьо та початком ери Сьова, що символізувало поступове згортання демократичних тенденцій та перехід до мілітаризму. Водночас, аналізуючи витоки та наслідки досліджуваних процесів, буде залучено матеріали, що виходять за ці формальні рамки, зокрема події кінця ери Мейдзі (з 1905 р.) та початку ери Сьова (до 1932 р.), оскільки багато істориків розглядають «демократію Тайсьо» в ширшому хронологічному контексті.

Територіальні межі дослідження охоплюють передусім територію Японського архіпелагу, де відбувалися основні суспільно–політичні процеси. Разом з тим, враховуючи імперський характер японської держави, дослідження неможливе без аналізу подій у колоніальних володіннях – Кореї та Тайвані, а також на територіях, що перебували у сфері впливу Японії, зокрема в Маньчжурії та Китаї. Зовнішньополітичні акції, такі як висунення «Двадцяти однієї вимоги» Китаю (1915), участь у Першій світовій війні та Сибірській інтервенції (1918–1922), мали безпосередній вплив на

внутрішньополітичну ситуацію, економіку та суспільні настрої в самій Японії, тому вони також будуть розглядатися в рамках даної роботи.

Історіографічний огляд літератури

Дослідження суспільно–політичних трансформацій в Японії періоду Тайсьо має багату історіографічну традицію, яку можна умовно поділити на вітчизняний та зарубіжний напрями.

Вітчизняна історіографія теми представлена переважно узагальнюючими працями з нової та новітньої історії країн Азії. Праця І. І. Коваленка «Нариси історії комуністичного руху в Японії»¹ надає цінний матеріал для розуміння розвитку лівих рухів, що були невід'ємною частиною політичного ландшафту «демократії Тайсьо». Вагомий внесок у систематизацію фактологічного матеріалу зробили також узагальнюючі праці, що набули поширення в науковому просторі пострадянського періоду, зокрема «Історія Японії» (у 2–х частинах) за редакцією Жукова та його команди (Навліцька, Лещенко), праця В. Бородіної "Щодо питання про демократизацію епохи Тайсьо" 2007 р. та робота В. І. Молодякова «Історія Японії ХХ ст.». Однак слід зазначити, що спеціалізованих монографічних досліджень, присвячених виключно періоду Тайсьо, в українській японістиці бракує, що підкреслює наукову новизну та актуальність даної бакалаврської роботи. Зарубіжна історіографія, насамперед англomовна та японська, є значно більш розлогою та різноманітною. Її розвиток можна простежити через кілька етапів.

Історіографію дослідження доцільно розглядати через призму еволюції наукових поглядів на сутність політичного режиму Тайсьо. В українській науці спеціалізовані монографічні дослідження цього періоду наразі відсутні, тому основний масив наукової дискусії розгортається в англomовній та японській літературі, де можна виокремити три ключові підходи.

¹ Коваленко І. І. Нариси історії комуністичного руху в Японії. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1979. 232 с.

Перший критичний підхід розглядав «демократію Тайсьо» як невдалий експеримент або фасад. Класичним представником є Роберт Скалапіно, який у праці «Democracy and the Party Movement in Prewar Japan» (1953 р.)¹ стверджував, що японські партії зазнали краху через свою корумпованість та відсутність справжньої соціальної бази, будучи нездатними подолати авторитарну бюрократію.

Другий підхід (інституційний/ревізійністський) змістив фокус на реальні досягнення. Пітер Дуус («Party Rivalry and Political Change», 1968)² та японський історик Митані Тайтіро³ довели, що партійні кабінети були не випадковістю, а результатом закономірної політичної еволюції та компромісу між елітами. Вони розглядали спроби партій не зруйнувати систему Мейдзі, а інтегруватися в неї.

Третій, сучасний підхід (соціокультурний та системний), на якому ґрунтується наше дослідження, представлений працями Ендрю Гордона та Шелдона Гарона⁴. У концепції «Імперської демократії» Гордон у праці «Labor and Imperial Democracy» (1991 р.)⁵ поєднує політичний аналіз із соціальним, доводячи, що маси підтримували імперську експансію так само активно, як і демократичні права.

Зокрема, у новітніх загальних працях з історії Японії простежується тенденція розглядати цей період як час формування масового суспільства та складної взаємодії демократичних прагнень з імперськими амбіціями. Так, Бретт Волкер у своїй праці «A Concise History of Japan» (2015 р.)⁶ вживає термін «імперська демократія» для опису епохи, підкреслюючи

¹ Scalapino R. A. Democracy and the Party Movement in Prewar Japan: The Failure of the First Attempt. Berkeley : University of California Press, 1953. 471 p.

² Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. 317 p..

³ Mitani T. The Establishment of Party Cabinets, 1898–1932. The Cambridge History of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P.53–96..

⁴ Garon S. Molding Japanese Minds: The State in Everyday Life. Princeton : Princeton University Press, 1997. 336 p..

⁵ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. 384 p..

⁶ Walker B. L. A Concise History of Japan. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 336 p.

нерозривність зв'язку між розширенням прав громадян та експансіоністською зовнішньою політикою. Еліза Тіптон у роботі «Modern Japan: A Social and Political History» від 2016 р.¹ зміщує фокус на соціальну історію, аналізуючи Тайсьо як час зародження масової культури, споживацтва та нових гендерних ролей, що створило підґрунтя для політичної активізації середнього класу. Своєю чергою, Крістофер Гардінг² звертає увагу на психологічний вимір модернізації, зазначаючи, що культурна динаміка Тайсьо відображала глибокий пошук національної ідентичності.

Важливим є внесок японської школи політичної історії, зокрема Банно Дзюндзі³, який аналізував механізми взаємодії між Конституцією Мейдзі та партійною політикою, та Йосіно Сакудзо⁴ (як теоретика того часу), чиї праці дозволяють зрозуміти внутрішню логіку лібералізації без зміни суверена.

Окремий напрям становлять дослідження зовнішньої політики та її зв'язку з внутрішніми процесами. Фредерік Дікінсон у книзі «War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914–1919» (1999)⁵ переконливо доводить, що Перша світова війна стала каталізатором для переосмислення національної ідентичності та стимулювала дебати про демократизацію.

Надзвичайно важливими для розуміння культурної атмосфери епохи є праці, присвячені масовій культурі. Міріам Сільверберг у своїй інноваційній монографії «Erotic Grotesque Nonsense: The Mass Culture of Japanese Modern Times» (2006)⁶ аналізує феномен ерогуро-нансенсу як прояв модерної свідомості, що кидав виклик офіційній ідеології. Гаррі Гарутюнян у праці

¹ Tipton E. K. *Modern Japan: A Social and Political History*. 3rd ed. London : Routledge, 2016. 310 p.

² Harding C. *Japan Story: In Search of a Nation, 1850 to the Present*. London : Penguin Books, 2018. 496 p.

³ Banno J. *The Establishment of the Japanese Constitutional System* / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. 250 p.

⁴ Yoshino Sakuzō. *Yoshino Sakuzō Seiji-shi Kōgi* (Sakuzo Yoshino's Lectures on Political History). Tokyo : Iwanami Shoten, 2016. 512 p.

⁵ Dickinson F. R. *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914–1919*. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 1999. 363 p.

⁶ Silverberg M. R. *Erotic Grotesque Nonsense: The Mass Culture of Japanese Modern Times*. Berkeley : University of California Press, 2006. 369 p.

«Overcome by Modernity: History, Culture, and Community in Interwar Japan» (2000)¹ розглядає інтелектуальні дискусії того часу в контексті глобальної кризи модерності.

Таким чином, сучасна історіографія відійшла від спрощених оцінок «демократії Тайсьо» і розглядає її як складний, багатогранний та суперечливий процес, що охоплював усі сфери життя японського суспільства. Дана робота спиратиметься на досягнення зарубіжної історіографії, намагаючись синтезувати політичний, соціальний та культурний аналіз для створення цілісної картини епохи.

Джерельна база дослідження є широкою та різноманітною, що дозволяє всебічно висвітлити тему. Усі джерела можна класифікувати за кількома основними групами.

1. Офіційні документи та нормативно–правові акти. До цієї групи належать тексти ключових законів, що визначали політичний ландшафт епохи: Закон про загальне виборче право для чоловіків² та Закон про збереження миру 1925 року³. Аналіз цих документів дозволяє зрозуміти подвійний характер політичних реформ. Важливим джерелом є також опубліковані збірники дипломатичних документів, зокрема «Documents on Japanese Foreign Policy»⁴, які висвітлюють зовнішньополітичний контекст. Доступ до оцифрованих архівів, таких як Japan Center for Asian Historical Records (JACAR)⁵, надає можливість працювати з широким масивом урядових матеріалів.

2. Праці та щоденники політичних та громадських діячів. Ця група джерел дозволяє поглянути на події очима їхніх безпосередніх

¹ Harootunian H. D. Overcome by Modernity: History, Culture, and Community in Interwar Japan. Princeton : Princeton University Press, 2000. 440 p.

² Draft of the three Factions' Committee's Decision on Universal Manhood Suffrage. 1924 (Taisho 13). Papers of OGAWA Heikichi, #792. National Diet Library.

³ Decision of Cabinet on Peace Preservation Law. February 1925 (Taisho 14). National Archives of Japan.

⁴ Documents on Japanese Foreign Policy. Tokyo : Ministry of Foreign Affairs of Japan, 1936–.

⁵ Japan Center for Asian Historical Records (JACAR). National Archives of Japan.

URL: <https://www.jacar.go.jp/english/>.

учасників. Особливу цінність становлять праці ідеолога «демократії Тайсьо» Йосіно Сакудзо, зокрема його програмна стаття «Про значення конституційного правління» (1916)¹, де він обґрунтовував концепцію мінпон-сюгі (політики, орієнтованої на народ). Щоденники прем'єр-міністра Хари Такасі² є унікальним джерелом для розуміння механізмів функціонування першого повноцінного партійного кабінету та політичних інтриг того часу.

3. Матеріали періодичної преси. Журнали того часу, такі як «Чюо Корон», були головними майданчиками для інтелектуальних дискусій. На їхніх сторінках публікувалися статті провідних мислителів, політиків та громадських діячів, що відображали весь спектр ідеологічних течій – від лібералізму до соціалізму та націоналізму. Аналіз преси дозволяє реконструювати суспільний дискурс епохи та простежити еволюцію громадської думки.

4. Літературні твори як історичне джерело. Художня література періоду Тайсьо є безцінним джерелом для вивчення культурної атмосфери, соціальних настроїв та психології людей того часу. Твори Акутагави Рюноске, такі як «Расьомон»³, «У чагарнику», відображають відчуття кризи традиційних цінностей, моральний релятивізм та екзистенційну тривогу. Романи Нацуме Сосекі⁴, хоча й написані переважно на межі ер Мейдзі та Тайсьо, глибоко аналізують проблеми індивідуалізму, відчуження та конфлікту між старим і новим, що були центральними для всієї епохи.

¹ Yoshino Sakuzō. On the Meaning of Constitutional Government and the Path to its Full Realization (Kensei no hongī o toite sono yūshū no bi o nasu no michi o ronzu). Chūō Kōron, January 1916.

² Hara Takashi. Hara Takashi nikki. Tokyo : Fukumura Shuppan, 1981.

³ Akutagawa Ryūnosuke. Rashōmon and Seventeen Other Stories. J. Rubin (Trans.). London : Penguin Classics, 2006. 256 p.

⁴ Нацуме Сосекі. Ваш покірний слуга кіт. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 464 с.

Комплексне використання цих різнопланових джерел дозволяє вийти за межі суто інституційного аналізу та створити багатовимірну картину суспільно–політичних трансформацій в Японії періоду Тайсьо.

Мета й завдання дослідження

Метою даної бакалаврської роботи є комплексний аналіз феномену «демократії Тайсьо» як періоду глибокої суспільно–політичної трансформації японського суспільства в 1912–1926 роках та визначення його історичного значення в контексті переходу від модернізації Мейдзі до мілітаризму Сьова.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати ключові політичні реформи періоду Тайсьо, зокрема розширення виборчих прав та становлення системи партійних кабінетів;
- дослідити інституційні та ідеологічні обмеження демократичних процесів, зокрема роль Закону про збереження миру та системи цензури;
- визначити соціально–економічні передумови політичних змін, зокрема вплив урбанізації, розвитку освіти та класових конфліктів;
- систематизувати та проаналізувати основні аргументи в історіографічній дискусії щодо сутності «демократії Тайсьо», виокремивши позиції її прихильників та опонентів;
- оцінити вплив періоду Тайсьо на подальшу історію Японії та дати відповідь на питання, чи була ця епоха реальним демократичним проривом, чи лише міфом, що підготував ґрунт для авторитаризму.

Гіпотеза

Моє дослідження ґрунтується на припущенні, що феномен «демократії Тайсьо» не був ані ілюзією, ані невдалою копією західних зразків. Натомість він являв собою унікальний, глибоко суперечливий та гібридний процес. Робоча гіпотеза полягає в тому, що в період Тайсьо в Японії сформувалася система так званої «Імперської демократії». Це була реальна лібералізація, що виявилася в інституційних здобутках (партійні кабінети, загальне виборче право) та піднесенні масових рухів. Однак ця трансформація відбувалася в межах нереформованої авторитарної структури (Конституції Мейдзі), яка зберігала ключові важелі впливу за невідчутними елітами: військовими, бюрократією та Таємною радою.

У даному дослідженні ми відкидаємо бінарний поділ на «справжню» та «фальшиву» демократію. Спираючись на концепцію Ендрю Гордона, ми доводимо, що цей період був часом справжньої політичної модернізації, яка, проте, була інтегрована в жорстку монархічну структуру. Саме ця інтеграція ліберальних цінностей в імперський каркас створила унікальний, але нестабільний режим, що не витримав тиску криз 1930-х років.

Методологія та методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить неоінституціональний підхід (Дуглас Норт, Джеймс Марч), який дозволяє проаналізувати, як формальні інститути (Конституція Мейдзі) та неформальні практики (вплив генро) створювали «ефект колії» (path dependence), обмежуючи можливості реформ.

Ключовим для верифікації гіпотези є використання теоретичної моделі «подвійної держави», розробленої Ернстом Френкелем¹. Застосування цієї теорії до японського контексту дозволяє пояснити співіснування

¹ Fraenkel E. The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship. New York : Oxford University Press, 1941. 248 p

«Нормативної держави» (парламент, виборче право, цивільне судочинство) та «Прерогативної держави» (автономія військового командування, Таємна рада, репресивні органи). Саме конфлікт між цими двома сегментами влади є центральним нервом політичного процесу періоду Тайсьо.

Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів:

- Проблемно-хронологічний метод став основою для структурування роботи, дозволивши послідовно розглянути політичні, соціально-економічні та історіографічні аспекти теми.
- історико-порівняльний метод для зіставлення політичних інститутів та соціальних рухів Японії з аналогічними явищами в інших країнах, зокрема західних демократіях;
- системно-структурний метод для аналізу політичної системи періоду Тайсьо як єдиного цілого з усіма її взаємопов'язаними елементами (парламент, кабінет, партії, позаконституційні органи);
- метод аналізу джерел (герменевтика) для інтерпретації текстів офіційних документів, політичних трактатів, щоденників та літературних творів з метою реконструкції поглядів та уявлень людей епохи.
- Метод історіографічного аналізу був ключовим для вирішення третього завдання роботи, що передбачало критичний розгляд та систематизацію наукових дискусій довкола терміну «демократія Тайсьо».

Наукова новизна

Наукова новизна роботи даної полягає у спробі переосмислення феномену «демократії Тайсьо» через призму теорії «подвійної держави». Вперше у вітчизняній історіографії акцент зроблено не на протиставленні

демократії та авторитаризму, а на аналізі їхньої гібридної взаємодії. Зокрема, досліджено, як японські політичні партії намагалися не демонтувати авторитарну структуру, а «вклинитися» в неї, що зрештою призвело до інституційної пастки 1930–х років.

Новизна конкретизується в таких аспектах:

- здійснено спробу синтезувати досягнення сучасної зарубіжної історіографії та застосувати їх до аналізу періоду «демократії Тайсьо», відходячи від застарілих оцінок;
- запропоновано збалансований підхід до оцінки феномену, що акцентує увагу на його внутрішніх суперечностях – одночасному розвитку демократичних інститутів та репресивних механізмів;
- в науковий обіг української історіографії вводиться аналіз широкого кола джерел, зокрема праць ідеологів епохи та художньої літератури, що дозволяє поглибити розуміння соціокультурного контексту політичних змін.

Розділ I. Політичні реформи та інституційний розвиток

Період правління імператора Йосіхіто (девіз «Тайсьо» – «Велика справедливість»), що охоплює 1912–1926 роки, став одним із найбільш суперечливих етапів японської модернізації. Якщо епоха Мейдзі була часом державного будівництва «згори» під гаслом «багата країна, сильна армія», то ера Тайсьо ознаменувалася спробою суспільства перехопити ініціативу та лібералізувати жорстку державну структуру. В історіографії цей феномен отримав назву «демократія Тайсьо» і, як підкреслюють Е. Гордон та О. Бородіна, характеризувався безпрецедентним піднесенням партійної політики та громадської активності¹.

Специфіка політичного процесу цього часу полягала у вакуумі влади: старі олігархи (генро), які керували країною десятиліттями, поступово відходили від справ, а новий імператор через стан здоров'я не міг бути активним політичним арбітром². Це відкрило вікно можливостей для політичних партій, які прагнули перетворити парламент на реальний центр прийняття рішень.³ Проте, як зазначалося у вступі, ця трансформація не була повною зміною режиму. Вона відбувалася в умовах «Імперської демократії» – системи, де розширення прав громадян та становлення партійних кабінетів співіснували з незмінним авторитарним каркасом Конституції Мейдзі та культом імператора⁴. Саме цей інституційний дуалізм визначав логіку політичних реформ, які маємо намір розглянути в даному розділі.

1.1. Розширення виборчих прав

¹Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. 384 p.; Бородіна О. Б. Щодо питання про демократизацію епохи Тайсьо. Наука і освіта: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2007. URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Istoria/24990.doc.htm

² Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. 250 p.

³ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. 317 p.

⁴ Walker B. L. A Concise History of Japan. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 336 p.; Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. 384 p.

Період японської історії, що охоплює пізні роки ери Мейдзі та еру Тайсьо (1912–1926), ознаменувався фундаментальною трансформацією політичного ландшафту, яка увійшла в історіографію під назвою "Демократія Тайсьо"¹. Цей процес не був лінійним рухом до ліберальних цінностей західного зразка, а скоріше являв собою складну діалектичну взаємодію між тиском "знизу" з боку народжуваного громадянського суспільства, робітничого руху та міських мас і стратегічною адаптацією "зверху" з боку правлячої олігархії та бюрократії. Кульмінацією цієї динаміки стало прийняття Закону про загальне виборче право для чоловіків у 1925 році, подія, що радикально змінила структуру японського електорату, збільшивши його чисельність з понад 3 мільйонів до більш ніж 12 мільйонів осіб².

Проте, як свідчить детальний аналіз джерел, цей законодавчий акт не можна розглядати ізольовано як триумф демократичних ідеалів. Він був нерозривно пов'язаний зі страхом правлячих еліт перед соціальною революцією, спровокованим масовими заворушеннями, такими як Хібіський інцидент 1905 року та Рисові бунти 1918 року, а також зростаючим впливом радикальних ідеологій після Російської революції 1917 року³. Розширення виборчих прав стало частиною стратегії "цукерки та батога", де політична інклюзія слугувала запобіжником проти радикалізації, а одночасне прийняття Закону про збереження миру 1925 року встановлювало жорсткі межі ідеологічної прийнятності⁴. У цьому звіті детально розглядається генеза руху за загальне виборче право, роль "вуличної політики" у формуванні рішень еліт, механізми прийняття закону 1925 року та його статистичні й політичні наслідки.

¹ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.10–12.

² Historical Statistics of Japan. National Diet Library. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>.

³ Sims R. Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000. New York : Palgrave Macmillan, 2001. P.145–148.

⁴ Lewis M. Rioters and Citizens: Mass Protest in Imperial Japan. Berkeley : University of California Press, 1990. P.12–15.

Перш ніж аналізувати парламентські дебати 1920-х років, необхідно зрозуміти соціальний контекст, який змусив консервативні еліти Японії розглядати розширення виборчих прав як необхідність. Історики, такі як Майкл Льюїс та Ендрю Гордон, визначають період з 1905 по 1918 рік як "еру народного насильства", коли міський натовп став самостійним політичним суб'єктом, здатним кидати виклик державі¹.

Початковою точкою цієї епохи став Хібійський інцидент 5 вересня 1905 року. Цей вибух народного гніву був спровокований умовами Портсмутського мирного договору, який завершив Російсько-японську війну. Незважаючи на військову перемогу, Японія не отримала очікуваних репарацій та територіальних поступок, що було сприйнято населенням, виснаженим податками воєнного часу, як національне приниження².

Протести, що почалися як мітинг у парку Хібія в Токіо, швидко переросли у масові заворушення. Натовп, що складався з широкого спектра міського населення – від ремісників і крамарів до фабричних робітників – атакував символи державної влади та офіси проурядових медіа. Було спалено численні поліцейські дільниці (кобан), пошкоджено будівлі Міністерства закордонних справ, здійснено напади на американську дипломатичну місію та навіть спроби підпалу православної церкви, що асоціювалася з Росією. Внаслідок заворушень загинуло 17 осіб, понад 2000 було заарештовано, а уряд був змушений оголосити воєнний стан³.

Значення Хібійського інциденту виходить далеко за межі простого хуліганства. Як зазначає Ендрю Гордон, учасники заворушень артикулювали специфічну ідеологію "імперської демократії". Вони не виступали проти імператора; навпаки, вони висловлювали йому палку лояльність, атакуючи уряд і бюрократію за те, що ті "зрадили" волю імператора і народу. Гасла протестувальників стверджували, що публічні простори, такі як парк Хібія,

¹ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. P.26–30.

² Okamoto S. The Russo-Japanese War in Global Perspective. Brill, 2007. P.230–235.

³ Okamoto S. The Russo-Japanese War in Global Perspective. Brill, 2007. P.230–235.

належать народу, і вимагали, щоб уряд поважав "народну волю"¹. Це був перший випадок, коли поняття "імперський підданий" почало наповнюватися активним політичним змістом, трансформуючись у поняття "громадянина", який має право вимагати підзвітності влади.

Якщо події 1905 року були зосереджені переважно в Токіо та стосувалися зовнішньої політики, то Рисові бунти 1918 року стали справді загальнонаціональним соціальним вибухом, викликаним економічними труднощами. Інфляція воєнного часу під час I світової призвела до стрімкого зростання цін на рис – основний продукт харчування японців, тоді як заробітна плата залишалася низькою.

Іскра спалахнула 22 липня 1918 року в маленькому рибальському селищі в префектурі Тояма, де група дружин рибалок організувала мирний протест проти вивезення рису з їхнього регіону, що провокувало дефіцит і зростання цін. Цей локальний інцидент, як лісова пожежа, поширився на всю країну. Протягом кількох тижнів заворушення охопили головні промислові центри (Осака, Кобе, Нагоя, Кіото) та сільські райони. Майкл Льюїс у своєму фундаментальному дослідженні "Rioters and Citizens" документує, що протести відбувалися навіть у вугільних шахтах Убе та на Кюсю, де шахтарі підривали динамітом офіси компаній, вимагаючи підвищення зарплати та зниження цін на продовольство².

Масштаб подій був безпрецедентним: у бунтах взяли участь мільйони людей, було мобілізовано понад 100 тис. солдатів для їх придушення, оскільки поліція не могла впоратися з ситуацією³. У великих містах натовпи

¹Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. P.26–30.

²Lewis M. Rioters and Citizens. P.120–125.

³Lewis M. Rioters and Citizens. P.120–125.

громили склади рисових торговців, офіси «дзайбацу»¹ (зокрема, торговий дім Судзукі в Кобе був спалений вщент) та поліцейські дільниці.²

Реакція правлячої еліти на Рисові бунти була сумішшю паніки та репресій. Для "генро" (старійшин)³, і особливо для архітектора японського мілітаризму Ямагати Арітомо, ці події стали шоком. Ямагата, який все життя будував авторитарну структуру держави, був "жахливо засмучений" масштабом непокори. Він інтерпретував ці події не просто як економічний протест, а як передвісник краху монархічного ладу, проводячи паралелі з падінням династії Романових у Росії та Гогенцоллернів у Німеччині⁴.

Страх перед "червоною загрозою" став домінуючим фактором у політичному мисленні еліт. Ямагата попереджав, що введення загального виборчого права в таких умовах буде "рівносильне соціалістичній революції".⁵ Проте, парадоксальним чином, саме нездатність кабінету генерала Тераучі Масатаке (протеже Ямагати) впоратися з кризою змусила олігархію піти на поступки. Уряд Тераучі впав, і Ямагата, згнітивши серце, погодився на призначення прем'єр-міністром Хара Такасі – лідера партії Сейюкай і першого в історії Японії "простолюдина" на цій посаді⁶.

Це призначення знаменувало початок ери партійних кабінетів, але воно також було стратегічним маневром: еліти сподівалися, що партійний політик зможе краще контролювати маси через механізми патронажу та компромісів, ніж військовий бюрократ. Ця стратегія отримала назву "політика цукерки та

¹ Hunter J. A Concise Dictionary of Modern Japanese History. Berkeley : University of California Press, 1984. 347 p.

² Lewis M. Rioters and Citizens: Mass Protest in Imperial Japan. Berkeley : University of California Press, 1990. P.12–15.

³ Hunter J. A Concise Dictionary of Modern Japanese History. Berkeley : University of California Press, 1984. 347 p.

⁴ Sims R. Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000. New York : Palgrave Macmillan, 2001. P.145–148.

⁵ Matsuo T. The Universal Suffrage Movement. Democracy in Prewar Japan. Heath, 1965. P.35.

⁶ Najita T. Hara Kei in the Politics of Compromise. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. P.110–115.

батога": жорстке придушення радикалів поєднувалося зі спробами соціального умиротворення та поступового розширення участі¹.

На тлі соціальних потрясінь та зростання політичної свідомості мас, рух за загальне виборче право перетворився з інтелектуальної дискусії на потужну вуличну силу.

Ідеологічним фундаментом руху стала теорія мінпонсюгі, розроблена професором Токійського імператорського університету Йосіно Сакудзо. Йосіно обережно розрізняв "суверенітет народу" (демократію в західному розумінні, яку він вважав несумісною з японською конституцією, що закріплювала суверенітет за імператором) та "мінпонсюгі" – систему, де імператор зберігає суверенітет, але політика здійснюється в інтересах народу і з урахуванням його волі².

Ця концепція надала легітимності вимогам розширення виборчих прав, не кидаючи прямого виклику імперській системі. У 1918 році Йосіно разом з іншими ліберальними інтелектуалами, такими як Фукуда Токудзо, заснував товариство Реймейкай (Товариство світанку). Ця група проводила публічні лекції та видавала памфлети, аргументуючи, що загальне виборче право є необхідним інструментом для "національної інтеграції" та запобігання радикалізації робітничого класу³. Вони стверджували, що без легальних каналів для вираження невдоволення маси неминуче звернуться до насильства або комунізму.

Рух швидко вийшов за межі університетських аудиторій. З 1918 року активісти почали використовувати 11 лютого – День заснування держави (Kigensetsu) – як дату для проведення щорічних масових мітингів за виборче

¹Lewis M. Rioters and Citizens: Mass Protest in Imperial Japan. Berkeley : University of California Press, 1990. P.12–15.

²Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.105–108.

³Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.105–108.

право. До 1920 року цей день став фактично "Днем загального виборчого права"¹.

Демонстрації збирали десятки тисяч учасників. Основними місцями проведення акцій стали парк Хібія та парк Уено в Токіо. У 1919 та 1920 роках рух досяг свого піку. У січні 1920 року було сформовано "Загальнонаціональну федерацію загального виборчого права", яка об'єднала понад 60 різнорідних груп: від опозиційних політичних партій (Кенсейкай, Кокумінто) до студентських організацій, журналістів та робітничих профспілок.²

Під час парламентської сесії 1920 року напруга сягнула критичної точки. Демонстранти оточували будівлю парламенту, вимагаючи прийняття закону. Відбувалися регулярні сутички з поліцією. Під час однієї з таких акцій 435 осіб було заарештовано, а натовп штурмував офіси газет та бив вікна в урядових будівлях. Ці події ще більше посилили страх уряду перед "некерованим натовпом"³.

Спочатку робітничі організації, зокрема Юайкай (Братство), засноване Судзукі Бундзі, активно підтримували вимогу загального виборчого права, вбачаючи в ньому шлях до покращення прав робітників. У 1919 році Юайкай трансформувалася у Содомей (Японська федерація праці) і стала більш бойовничою⁴.

Однак під впливом подій у Росії та розчарування в парламентській тактиці після провалу законопроектів у 1920 році, в робітничому русі стався розкол. Радикальне крило, очолюване такими фігурами як Ямакава Хітоші та Арахата Кансон, почало просувати ідеї синдикалізму та прямої дії, відкидаючи парламентську демократію як "буржуазну ілюзію". У січні 1921

¹Large S. S. *Organized Workers and Socialist Politics in Interwar Japan*. Cambridge University Press, 1981. P.45.

²Matsuo T. *The Universal Suffrage Movement*. P.40–42.

³Matsuo T. *The Universal Suffrage Movement*. P.40–42.

⁴Large S. S. *Organized Workers*. P.50–55.

року Содомей на своєму з'їзді офіційно вилучила вимогу загального виборчого права зі своєї програми, заявивши про перехід до "прямої дії"¹.

Цей поворот лівих сил парадоксальним чином прискорив прийняття закону. Помірковані політики та бюрократи зрозуміли, що якщо вони не нададуть виборче право зараз, то втратять можливість інтегрувати робітничий клас у систему, і ініціатива повністю перейде до революціонерів—синдикалістів та комуністів (Комуністична партія Японії була заснована підпільно в 1922 році)².

Хоча термін "загальне виборче право" зазвичай асоціювався з чоловічим виборчим правом, жінки також вели активну боротьбу. У 1920 році Хірацука Райтьо, Ітікава Фусае та Оку Мумео заснували "Нову жіночу асоціацію". Їхньою першою перемогою стала зміна статті 5 "Закону про поліцію громадського порядку" в 1922 році, яка раніше забороняла жінкам навіть відвідувати політичні збори³.

Тим не менш, рух за жіноче виборче право зіткнувся з ігноруванням з боку чоловічих лідерів Fusen Undo. Незважаючи на активну участь жінок у Рисових бунтах (де вони часто були ініціаторами) та трудових страйках, Закон 1925 року залишив їх без права голосу. Це виключення підкреслювало обмежений, патріархальний характер "імперської демократії", де жінкам відводилася роль "хорошої дружини і мудрої матері" в межах дому, а не громадянки в публічній сфері⁴.

Прийняття закону стало результатом складної політичної гри між партіями, бюрократією та олігархією.

¹Large S. S. Organized Workers. P.50–55.

²Sims R. Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000. New York : Palgrave Macmillan, 2001. P.145–148.

³Nolte S. H. Women's Rights and Society's Needs: Japan's 1931 Suffrage Bill. Comparative Studies in Society and History. 1986. Vol. 28, No. 4. P.690–695.

⁴Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.10–12.

Прем'єр–міністр Хара Такасі (1918–1921 рр.), незважаючи на свій імідж лідера "простолюдинів", був рішучим противником негайного введення загального виборчого права. Він побоювався, що це підірве базу підтримки його партії Сейюкай, яка спиралася на сільських землевласників та місцеву еліту, і відкриє шлях до соціального хаосу¹.

Хара використовував тактику поступових поступок. У 1919 році його уряд знизив майновий ценз з 10 до 3 єн сплаченого прямого податку. Це збільшило електорат з приблизно 1,5 мільйона до 3 мільйонів осіб, включивши заможних селян та дрібну буржуазію, але залишивши за бортом більшість робітників і бідних орендарів.² Хара навіть розпустив парламент у 1920 році, щоб заблокувати законопроект опозиції про загальне виборче право, і виграв наступні вибори, використовуючи адміністративний ресурс та страх перед радикалами.

Ситуація кардинально змінилася після вбивства Хара в 1921 році та подальшої політичної нестабільності. У 1924 році генро спробували відновити контроль, призначивши прем'єр–міністром Кійоура Кейго, голову Таємної ради, який сформував кабінет виключно з членів Палати перів. Це було сприйнято як прямий виклик партійній системі і спровокувало "Другий рух на захист конституційного уряду"³.

Три опозиційні партії об'єдналися проти кабінету Кійоури:

1. Кенсейкай (Конституційна асоціація) на чолі з Като Такаакі.
2. Сейюкай (тепер під керівництвом Такахасі Корекійо, який змінив позицію партії на підтримку виборчої реформи).

¹Najita T. Hara Kei in the Politics of Compromise. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. P.110–115.

²Duus P. Party Rivalry and Political Change. P.210–215.

³Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. London : Routledge, 1992. P.140–145.

3. Какусін Курабу (Клуб реформ) на чолі з ветераном–лібералом Інукаї Цуйосі¹.

У травні 1924 року коаліція Гокен Санпа здобула переконливу перемогу на виборах, отримавши більшість у Палаті представників. Це стало референдумом на користь партійного правління та виборчої реформи. Като Такаакі став прем'єр–міністром, і введення загального виборчого права стало головним пунктом програми його кабінету².

Процес написання та затвердження закону був полем битви між ліберальним крилом коаліції та консервативними силами в Таємній раді та Палаті перів. Таємна рада, як оплот консерватизму, побоювалася, що надання права голосу "бідним та неосвіченим" призведе до "тиранії більшості" та загрози національній сутності³.

Ключовим пунктом суперечок стало питання про виключення осіб, що отримують соціальну допомогу. Уряд Като пропонував позбавити права голосу лише тих, хто отримує "публічну допомогу". Однак Таємна рада наполягла на більш широкому тлумаченні, вимагаючи виключити всіх, хто отримує "публічну або приватну допомогу для існування". Це положення було спрямоване на те, щоб відсікти найбільш схильними до комуністичної агітації⁴.

Крім того, була встановлена вимога річного проживання на одному місці, що також дискримінувало мобільних робітників, які часто переїжджали в пошуках роботи.

Прийняття Закону про виборче право до Палати представників (Закон № 47) 5 травня 1925 року стало революційним кроком у кількісному вимірі.

¹Sims R. Japanese Political History. P.150.

²Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. London : Routledge, 1992. P.140–145.

³ Sims R. Japanese Political History. P.150.

⁴Duus P. Party Rivalry and Political Change. P.210–215.

Закон скасував вимогу сплати податків як умову для голосування, залишивши лише віковий ценз (25 років) та ценз осілості (1 рік).

Аналіз статистичних даних демонструє масштаб змін. До реформи, за системою 1919 року (податок 3 єни), електорат складав лише близько 3 мільйонів осіб. Новий закон збільшив цю цифру в чотири рази.

Рік виборів	Вимоги до виборців (прямий податок)	Кількість виборців (осіб)	Відсоток від заг. населення	Примітки
1890	15 єн	~450,000	~1.1%	Перші вибори, елітарний характер.
1900	10 єн	~980,000	~2.2%	Незначне розширення.
1919	3 єни	~3,069,000	~5.5%	Реформа кабінету Хара Такасі.
1924	3 єни	3,341,000	~5.8%	Останні вибори за старою системою.
1928	0 єн (скасовано)	12,534,360	~20.1%	Перші вибори за новим законом.

Таблиця 1.1. Еволюція електорату в Японії (1890–1928)¹

Реформа 1925 року включила в політичне життя понад 9 мільйонів нових виборців. Це були переважно:

- Міський промисловий пролетаріат.

¹Джерело засноване на: «Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.105–108.», «Historical Statistics of Japan. National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html> (дата звернення: 18.01.2026)».

- Дрібні фермери–орендарі.
- Нижчий середній клас (клерки, дрібні службовці).

Це створило базу для виникнення так званих "пролетарських партій", які вперше взяли участь у виборах 1928 року. Хоча вони здобули лише 8 місць (близько 3–4% голосів) через роздробленість та поліцейський тиск, сам факт їхньої присутності в парламенті сигналізував про кінець монополії землевласницької та буржуазної еліти на владу¹.

Варто зазначити цікавий нюанс, на який вказує Ендрю Гордон: закон надавав право голосу чоловікам, які проживали на "внутрішніх землях". Це технічно дозволило голосувати корейцям та тайванцям, які постійно проживали в Японії (і відповідали іншим критеріям), але виключало мільйони підданих у колоніях (Корея, Тайвань), навіть етнічних японців, що там жили².

Найважливішим аспектом реформи 1925 року, без якого неможливо зрозуміти її сутність, є одночасне прийняття Закону про збереження миру. Це був класичний приклад політичного бартеру (*quid pro quo*), нав'язаного консервативними силами (Таємною радою та Палатою перів) як умова проходження закону про виборче право³.

Закон про збереження миру був прийнятий за кілька тижнів до виборчого закону (у квітні 1925 року). Він криміналізував створення або вступ до будь-якої організації, яка мала на меті: по–перше, зміну національної сутності Японії, а по–друге, заперечення системи приватної власності⁴.

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change. P.210–215.

² Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.10–12.

³ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. Ithaca : Cornell University Press, 1976. P.60–65.

⁴ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. Ithaca : Cornell University Press, 1976. P.60–65.

Це формулювання було прямим ударом по Комуністичній партії та лівому крилу соціалістичного руху. Термін *kokutai* (букв. "тіло нації") був розмитим поняттям, що позначало містичний зв'язок між імператором і народом, і його використання в законі дозволяло поліції (особливо Токко – "Спеціальній вищій поліції") трактувати будь-яку критику влади як державну зраду.¹

Пітер Дуус зазначає, що в 1925 році "можливість розширення демократії виникла одночасно з розширенням інструментів для її закриття".² Закон про збереження миру став дамокловим мечем над новонародженою масовою демократією. У 1928 році, після перших загальних виборів, уряд Танаки Гіічі використав цей закон для масових арештів комуністів (Інцидент 15 березня) і згодом посилив покарання аж до смертної кари³.

Таким чином, розширення виборчих прав у 1925 році не було перемогою лібералізму в чистому вигляді. Це була спроба держави "націоналізувати" маси – залучити їх до політичного процесу, щоб забезпечити їхню лояльність, але водночас встановити жорсткий ідеологічний кордон, перетин якого карався тюрмою. Як пише Ендрю Гордон, це створило систему "імперської демократії", яка намагалася керувати масовим суспільством, а не звільняти його⁴.

Прийняття Закону про загальне виборче право 1925 року стало кульмінацією політичної еволюції епохи Тайсьо. Воно було результатом десятиліть боротьби, починаючи від насильницьких протестів у парку Хібія та Рисових бунтів, які посіяли зерна страху в серцях олігархів, до організованого руху Гокен Санпа, який використав цей тиск для перемоги над бюрократичним урядом.

¹Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. London : Bloomsbury, 2013. P.18–20.

²Duus P. Party Rivalry and Political Change. P.210–215.

³Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. London : Bloomsbury, 2013. P.18–20.

⁴Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.10–12.

Статистичне зростання електорату з 3 до 12,5 мільйонів осіб назавжди змінило політичну арифметику Японії, змусивши партії шукати підтримки у широких мас. Проте, цей демократичний прорив був негайно обмежений драконівським Законом про збереження миру та збереженням авторитарних інститутів (Таємна рада, Палата перів). Цей дуалізм 1925 року (відкриття дверей для мас при одночасному націлюванні зброї на інакомислячих) заклав фундамент для трагічного сповзання Японії до мілітаризму в 1930-х роках, коли інструменти придушення, створені для захисту "імперської демократії", були використані для її знищення.

1.2. Функціонування парламенту та роль політичних партій у системі влади.

Розуміння політичної динаміки періоду Тайсьо (1912–1926) неможливе без глибокого аналізу інституційного каркасу, в якому розгорталася боротьба за владу, – Конституції Великої Японської Імперії 1889 року. Цей документ, дарований імператором Мейдзі своїм підданам, був не просто правовим актом, а складним компромісом між необхідністю модернізації та бажанням зберегти традиційну авторитарну структуру. Архітектори японської державності, насамперед Іто Хіробумі, свідомо відкинули ліберальні англо–французькі моделі парламентаризму, вбачаючи в них загрозу стабільності та національній єдності («кокутай»). Натомість їхній вибір припав на пруську конституційну модель, яка видавалася ідеальним зразком для поєднання монархічного суверенітету з обмеженим представництвом¹. Ключовим радником у цьому процесі став німецький правник Герман Реслер, чий консервативні погляди на «соціальну монархію» лягли в основу японської державної системи². Згідно з цією концепцією, парламент мав виконувати допоміжну функцію, схвалюючи законодавчі ініціативи, але не керуючи виконавчою владою.

¹ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. London : Routledge, 1992. P.15–18.

² Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. Durham : Duke University Press, 2009. P.45–46.

Найбільш суперечливим елементом цієї системи, який заклав фундамент для майбутніх конфліктів, стала стаття 11 Конституції Мейдзі. Вона проголошувала, що «Імператор здійснює верховне командування Армією та Флотом»¹. Це положення виводило військову сферу з-під контролю цивільного уряду та парламенту, створюючи, за висловом Ернста Френкеля, передумови для формування «подвійної держави»². У такій системі нормативна держава (закони, парламент) співіснувала з прерогативною державою (військові, що підкорялися лише волі монарха), і саме цей дуалізм став бомбою уповільненої дії для японської демократії³.

Парламентська система також була сконструйована таким чином, щоб стримувати будь-які радикальні зміни. Імперський парламент складався з двох палат: Палати представників (Сюгін) та Палати перів (Кідзокуін). Якщо нижня палата формувалася шляхом виборів (хоч і вкрай обмежених), то верхня палата була задумана як оплот консерватизму та стабілізатор політичної системи⁴. До складу Палати перів входили члени імператорської родини, титулована аристократія (кадзоку) – князі та маркізи засідали в ній спадково, тоді як графи, віконті та барони обирали представників зі свого середовища терміном на сім років. Окрім аристократії, до палати входили особи, призначені імператором за особливі заслуги перед державою (переважно відставні бюрократи та вчені), а також представники найбільших платників податків – по одному від кожної префектури. Така структура гарантувала, що будь-який «надмірно ліберальний» законопроект, ухвалений Палатою представників, буде заблокований консервативною верхівкою. Вплив Палати перів був колосальним, адже її законодавчі повноваження були рівнозначними повноваженням нижньої палати⁵.

¹ Конституція Великої Японської Імперії (1889). Стаття 11.

² Fraenkel E. The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship. New York : Oxford University Press, 1941. P.3–5.

³ Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. P.136.

⁴ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. P.22–24.

⁵ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.18.

Виборча система на початковому етапі також слугувала інструментом відсікання широких верств населення від політики. Закон про вибори 1890 року встановив високий майновий ценз: право голосу мали лише чоловіки віком від 25 років, які сплачували прямий національний податок (переважно земельний) у розмірі не менше 15 єн на рік. В умовах аграрної економіки кінця XIX століття це була значна сума, що обмежувала електорат вузьким колом землевласників та заможної міської буржуазії. На перших виборах 1890 року право голосу отримали лише близько 450 тисяч осіб, що становило приблизно 1,1% населення країни¹. Така система була розроблена для створення «відповідального» електорату, лояльного до уряду, проте вона парадоксальним чином сприяла консолідації поміщицької опозиції, яка почала використовувати парламентську трибуну для торгу з урядом за зниження податків та розширення місцевого самоврядування.

На тлі цієї жорсткої інституційної структури розгорталася драма еволюції правлячої олігархії – генро. Ця неформальна група старійшин, що складалася з лідерів колишніх князівств Сацума і Тьосю, фактично керувала країною, призначаючи прем'єр–міністрів та визначаючи стратегічний курс. Проте з початком XX століття монолітність генро почала давати тріщини. Ключовим сюжетом політичної історії цього часу стало суперництво двох титанів епохи Мейдзі – Ямагати Арітомо та Іто Хіробумі². Їхнє протистояння було не просто боротьбою особистих амбіцій, а конфліктом двох різних візій майбутнього Японії.

Ямагата Арітомо, виходець із клану Тьосю та творець імператорської армії, був втіленням консервативного бюрократичного авторитаризму. Він глибоко зневажав політичні партії, вважаючи їх джерелом корупції та розбрату, що підриває національну єдність. Ямагата вірив у

¹ Gordon A. A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present. New York : Oxford University Press, 2003. P.134.

² Najita T. Hara Kei in the Politics of Compromise, 1905–1915. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. P.15–20.

«трансцендентний кабінет», який має стояти над партійними інтересами і бути відповідальним виключно перед імператором. Саме він у 1900 році, будучи прем'єр-міністром, пролобіював фатальну поправку до законодавства, яка вимагала, щоб міністри армії та флоту призначалися лише з числа офіцерів дійсної служби (генералів та адміралів)¹. Це правило дало військовим фактичне право вето на формування та існування будь-якого уряду: якщо армія відмовлялася надати міністра, кабінет не міг бути сформований або мав піти у відставку.

Натомість Іто Хіробумі, хоча також походив із Тьосю і був одним з авторів авторитарної конституції, виявився більш гнучким політиком. Зіткнувшись із постійним блокуванням бюджету в парламенті, він дійшов висновку, що ефективне управління неможливе без опори на політичну більшість у Палаті представників. У 1900 році Іто здійснив безпрецедентний для олігарха крок, заснувавши власну політичну партію – Ріккен Сейюкай (Товариство друзів конституційного правління)². Ця подія шокувала Ямагату та консервативні кола, адже генро спустився з «хмар» надпартійності на землю політичної боротьби. Створення Сейюкай започаткувало модель «політики компромісу», де бюрократія змушена була ділитися владою з партійними політиками в обмін на проходження бюджету.

Зміна епох (смерть імператора Мейдзі та сходження на трон імператора Тайсьо в 1912 році) стала каталізатором, що перетворив ці латентні суперечності на відкритий конфлікт, відомий як «Політична криза Тайсьо» (Тайсьо сейхен). Криза розпочалася, коли армія, очолювана ставлениками Ямагати, зажадала створення двох нових піхотних дивізій для розміщення в Кореї³. Кабінет міністрів під керівництвом лідера Сейюкай Сайондзі Кіммоті відмовився задовольнити цю вимогу, посилаючись на фінансові труднощі. У відповідь міністр армії Уехара Юсаку подав у відставку, а Генеральний штаб

¹ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. P.162.

² Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.35–37.

³ Najita T. Hara Kei in the Politics of Compromise. P.138.

відмовився призначити йому наступника. Скориставшись правилом «активної служби», запровадженим Ямагатою, військові фактично звалили цивільний уряд¹.

Призначення на посаду прем'єра Кацури Таро, бюрократа і протеже Ямагати, викликало вибух обурення. Суспільство сприйняло це як спробу реставрації «кланового правління» та нехтування конституційними нормами. Опозиційні політики на чолі з Одзакі Юкіо та Інукаї Цуйосі розпочали Перший рух на захист конституційного правління. Кульмінацією кризи стали події лютого 1913 року. Одзакі Юкіо виголосив у парламенті полум'яну промову, звинувативши Кацуру та олігархів у тому, що вони «ховаються за трон і стріляють у своїх політичних ворогів імператорськими рескриптами як кулями»². Ця метафора стала крилатою і делегітимізувала використання авторитету імператора в політичних інтригах.

Проте вирішальну роль зіграли не парламентські дебати, а вулиця. 10 лютого 1913 року десятки тисяч розлючених громадян оточили будівлю парламенту в Токіо. Натовп вимагав відставки Кацури та захисту конституції. Протест швидко переріс у масові заворушення. Люди атакували редакції проурядових газет, підпалювали поліцейські дільниці («кобан») і, що було безпрецедентним, почали закидати будівлю парламенту камінням³. Звук каменів, що розбивали вікна законодавчого органу, став символом того, що епоха закритої олігархічної політики скінчилася. Поліція була безсила зупинити людське море. Перед загрозою загальнонаціонального повстання та втративши підтримку навіть у Палаті перів, Кацура Таро був змушений піти у відставку. Це була перша в історії Японії перемога громадського руху над бюрократичним кабінетом, що відкрила шлях до «демократії Тайсьо».

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.42.

² Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.45.

³ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.32–33.

Політичні зрушення потребували нового теоретичного обґрунтування, яке б дозволило узгодити демократичні практики з буквою авторитарної Конституції Мейдзі. Цю роль виконала «теорія імператора як органу держави» (тенно кікан сецу), розроблена професором Токійського університету Мінобе Тацукічі. Спираючись на німецьку державну школу (зокрема, вчення Георга Єллінека), Мінобе запропонував розглядати державу як юридичну особу, що є носієм суверенітету¹. У цій конструкції імператор виступав не як абсолютний власник держави, а як її вищий орган. Це була революційна інтерпретація. Вона означала, що імператор зобов'язаний діяти в рамках конституції та за порадою своїх міністрів, а парламент, як інший орган держави, має право виражати волю нації².

Теорія Мінобе надала легітимності партійним кабінетам. Якщо імператор є органом держави, то його повноваження здійснюються через уряд, який, у свою чергу, може формуватися на основі парламентської більшості. Цей підхід став панівним в академічних та бюрократичних колах 1920-х років, однак він викликав люту ненависть правих націоналістів. Для таких ідеологів, як Ходзумі Яцука та Уесугі Сінкічі, які сповідували божественну природу монарха, називати імператора «органом» було блюзнірством. Вони атакували Мінобе, стверджуючи, що його теорія підриває кокутай (національну сутність), зводячи священну особу імператора до рівня функціонера³.

Паралельно з юридичними дискусіями розвивалася політична філософія «демократії Тайсьо», головним ідеологом якої став професор Йосіно Сакудзо. Розуміючи небезпеку прямого заклику до «народовладдя» (мінсю-сюгі), що суперечило б суверенітету імператора, Йосіно ввів у обіг термін мінпон-сюгі («політика, орієнтована на народ»)⁴. У своїй програмній

¹ Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. P.91.

² Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. P.25–30.

³ Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. P.110.

⁴ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. P.13.

праці 1916 року він провів тонку, але важливу відмінність. Якщо демократія у західному розумінні передбачає, що юридичний суверенітет належить народу, то мінпон-сюгі не заперечує суверенітету монарха, але наполягає на тому, що метою здійснення влади має бути благо народу, а рішення повинні прийматися з урахуванням народної волі. Йосіно аргументував, що для реалізації цієї мети необхідні загальне виборче право та відповідальний перед парламентом уряд. Ця концептуальна еквілібристика дозволила лібералам вимагати демократичних реформ, залишаючись у легальному полі імперської ідеології¹.

Теоретичні конструкції Мінобе та Йосіно знайшли своє практичне втілення у діяльності політичних партій, насамперед «Ріккен Сейюкай» (Товариство друзів конституційного правління). Переломним моментом в історії японського парламентаризму стало формування кабінету Хари Такаші у вересні 1918 року. Це була подія історичного масштабу: вперше прем'єр-міністром став «простолюдин» (хеймін), який не мав аристократичного титулу і не був військовим, а лідер парламентської більшості очолив виконавчу владу.

Хара Такаші, якого преса охрестила «прем'єром-простолюдином», обрав стратегію, яку історик Тецуо Наджіта називає «політикою компромісу». Розуміючи, що відкрита конфронтація з могутньою бюрократією та військовими (як це робили радикали) приречена на поразку, Хара вирішив підкорити систему зсередини. Замість того, щоб боротися з бюрократами, він почав їх «партизувати». Члени партії Сейюкай призначалися на ключові пости в міністерствах, а просування по службі для чиновників почало залежати від лояльності до партії. Це дозволило зламати монополію кланів Сацума і Тьосю на адміністративний ресурс².

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.115.

² Najita T. Hara Kei in the Politics of Compromise, 1905–1915. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. P.110–115.

Інструментом консолідації влади стала тактика, відома в західній історіографії як «pork barrel politics» (політика «діжки зі свининою» – роздача бюджетних коштів в обмін на підтримку). Уряд Сейюкай ініціював масштабні інфраструктурні проекти: будівництво залізниць, портів та шкіл у регіонах. Проте фінансування отримували насамперед ті префектури, які голосували за депутатів від Сейюкай. Як зазначає Пітер Дуус, партії перетворилися з ідеологічних клубів на ефективні машини з розподілу національних багатств, пов'язуючи місцеві еліти з центральним урядом мережею взаємних зобов'язань¹.

Успіх Сейюкай змусив консолідуватися й опозицію. У 1916 році шляхом злиття кількох груп утворилася партія «Кенсейкай» (Конституційна асоціація) на чолі з Като Такаакі. На відміну від аграрної Сейюкай, Кенсейкай орієнтувалася на міський середній клас та промисловців (зокрема, концерн Мітсубіші). Суперництво між цими двома гігантами в 1920-х роках призвело до фактичного встановлення двопартійної системи за британським зразком, яку японці називали кенсей но дзьодо («конституційний шлях»). Влада почала переходити від однієї партії до іншої залежно від результатів виборів, що створювало ілюзію повноцінної парламентської демократії².

Вершиною цього процесу став період 1924–1932 років, коли прем'єр-міністрами ставали виключно лідери партій. Проте ця система залишалася вразливою. Партії, захопившись боротьбою за бюджет та посади, часто ігнорували соціальні проблеми, що підривало довіру населення. Черода корупційних скандалів у другій половині 1920-х років дозволила військовим та правим радикалам звинувачувати партійних політиків у «продажності» та

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.75.

² Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. London : Routledge, 1992. P.140.

«зраді національних інтересів», що згодом стало ідеологічним виправданням для повалення партійного правління¹.

Таким чином, функціонування парламенту в епоху Тайсьо характеризувалося подвійністю. З одного боку, партії змогли подолати олігархічну ізоляцію і зробити уряд підзвітним парламенту. З іншого боку, вони інтегрувалися в авторитарну структуру держави, ставши частиною істеблішменту, а не його альтернативою.

1.3. Інституційні запобіжники авторитаризму

Аналіз інституційних запобіжників авторитаризму неможливий без глибокого занурення в текст та практику застосування Конституції Великої Японської Імперії 1889 року (Конституції Мейдзі). Цей документ, який залишався чинним протягом усього періоду Тайсьо і не змінювався до 1946 року, створював специфічне правове поле, в якому розгорталася політична боротьба². Конституція була розроблена з метою консолідації влади навколо імператорського трону, проте вона містила в собі інституційні шпарини, які дозволили розвинутися партійній політиці.

Ключовою проблемою, яка визначала крихкість демократичних запобіжників, була відсутність чіткої відповідальності кабінету міністрів перед парламентом. Згідно з буквою закону, міністри були відповідальні лише перед Імператором. Це створювало легальну основу для існування так званих "трансцендентних кабінетів" – урядів, сформованих бюрократами та олігархами без огляду на розстановку сил у Нижній палаті парламенту³. Однак, політична практика 1912–1926 років продемонструвала, що повне ігнорування парламенту ставало дедалі складнішим і політично дорожчим.

¹ Gordon A. A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present. New York : Oxford University Press, 2003. P.165.

² The Constitution of the Empire of Japan (1889). National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>.

³ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. London : Routledge, 1992. P.100–105.

Інституційним запобіжником проти свавілля виконавчої влади стала бюджетна влада Нижньої палати (Палати представників). Стаття 64 Конституції вимагала згоди парламенту на бюджет. Хоча уряд мав "лазівку" у вигляді права пролонгувати бюджет попереднього року у випадку відмови парламенту затвердити новий, це значно обмежувало можливості для реалізації нових державних програм, зокрема масштабної військової експансії, яка потребувала постійного зростання асигнувань¹. Таким чином, фінансовий важіль став тим інструментом, за допомогою якого політичні партії, такі як "Сейюкай" та "Кенсейкай", могли тиснути на олігархічні кабінети, вимагаючи поступок та участі у формуванні уряду.

Центральним елементом політичної системи був Імператор, який зосереджував у своїх руках верховну владу /суверенітет. Проте в період Тайсьо, особливо завдяки працям таких конституціоналістів, як Мінобе Тацукічі, набула поширення "теорія імператора як органу держави". Ця теорія, хоч і не була офіційно закріплена в законодавстві, створювала інтелектуальне підґрунтя для обмеження монаршого абсолютизму. Вона розглядала Імператора не як надприродну сутність, що стоїть над законом, а як вищий орган держави, що діє в рамках конституційних процедур спільно з іншими органами, зокрема парламентом².

Протистояння між ліберальним трактуванням ролі монарха (де Імператор "царює, але не управляє" безпосередньо, а через конституційні органи) та консервативним (де Імператор є абсолютним сувереном, а парламент – лише дорадчим органом) визначало динаміку інституційної боротьби в 1912–1926 роках. Консервативні сили, зокрема в Міністерстві юстиції, Таємній раді та серед військових, жорстко відстоювали концепцію

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.75–80.

² Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. P.55–60.

кокутай (національної сутності), в якій суверенітет Імператора був неподільним, священним і вічним.¹

Це ідеологічне протистояння мало прямі інституційні наслідки: будь-яка спроба посилити парламентський контроль над виконавчою владою, особливо над військовими та зовнішньою політикою, могла бути (і часто була) розцінена консерваторами як зазіхання на кокутай². Таким чином, сама концепція кокутай виступала як потужний мета-інституційний бар'єр, що обмежував ефективність будь-яких демократичних запобіжників. Вона дозволяла консервативним елітам делегітимізувати опозицію, звинувачуючи її не просто в політичних помилках, а в антидержавній діяльності.

Характеристика	Ліберальна інтерпретація (Мінобе Тацукічі)	Консервативна інтерпретація (Ходзумі Яцука, Уесугі Сінкічі)	Наслідки для інституційних запобіжників
Роль Імператора	Орган держави, що діє в межах Конституції.	Абсолютний суверен, джерело всієї влади, понад законом.	Ліберальна теорія легітимізувала парламентський контроль; консервативна – виправдовувала авторитаризм.
Роль Парламенту	Законодавчий партнер Імператора, представник народу.	Дорадчий орган, що "допомагає" Імператору (yokusan).	Зміцнення парламенту залежало від домінування ліберальної теорії серед еліт.

¹ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. Ithaca : Cornell University Press, 1976. P.40–45.

² Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

Суверенітет	Належить державі як юридичній особі.	Належить особисто Імператору як нащадку богів.	Концепція кокутай стала зброєю проти демократії.
Кабінет міністрів	Відповідає перед парламентом (політично).	Відповідає лише перед Імператором.	Боротьба за партійні кабінети була боротьбою проти консервативного тлумачення Конституції.

Таблиця 1.2.: Порівняння конституційних інтерпретацій в епоху Тайсьо¹

Незважаючи на успіхи партійних кабінетів Хари Такаші та Като Такааки, а також розширення електоральної бази в 1925 році, правляча еліта негайно активувала інституційні механізми стримування.

Найбільш суперечливим та фатальним елементом інституційної системи 1920–х років став Закон про збереження миру, ухвалений парламентом у 1925 році, майже одночасно із Законом про загальне виборче право. Якщо виборчий закон був "пряником", то Закон про збереження миру був "батоном" – інституційним запобіжником проти наслідків демократизації².

Законопроект був розроблений Міністерством юстиції та Міністерством внутрішніх справ як реакція на два взаємопов'язані фактори: зростання лівого (соціалістичного та комуністичного) руху всередині країни та встановлення дипломатичних відносин з Радянським Союзом у січні 1925

¹ Джерело: складено та систематизовано автором на основі праць «Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan» та «Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism».

² Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

року¹. Урядовці, зокрема Міністр юстиції Огава Хейкічі, побоювалися, що радянське посольство стане центром комуністичної пропаганди ("червоної загрози"), яка знайде відгук серед новоспечених виборців з робітничого класу, і що існуючі закони (наприклад, Поліцейський закон 1900 року) є недостатньо ефективними для боротьби з ідеологічними злочинами.

Головним предметом суперечок стала Стаття 1 закону, яка передбачала кримінальну відповідальність (до 10 років каторжних робіт або ув'язнення) за організацію або вступ до асоціацій, що мали на меті "зміну кокутай (національної сутності) або заперечення системи приватної власності"².

Текст Статті 1 Закону про збереження миру (1925):

"Той, хто організував групу з метою зміни національної сутності (кокутай) або заперечення системи приватної власності, або той, хто свідомо приєднався до такої групи, карається каторжними роботами або ув'язненням на строк до десяти років"³.

Використання терміну кокутай у кримінальному законодавстві стало безпрецедентним кроком. Це поняття, яке раніше належало до сфери моралі, філософії та державної ідеології, тепер ставало юридичною категорією, за порушення якої загрожувала тюрма. Проблема полягала в тому, що чіткого юридичного визначення кокутай не існувало, що відкривало простір для довільного тлумачення закону владою⁴.

Проходження законопроекту через парламент супроводжувалося запеклими дебатами, які висвітлили конфлікт між ліберальним та авторитарним розумінням держави. Депутати від опозиції, ліберально налаштовані політики та інтелектуали критикували розмитість термінів.

¹ Sims R. Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000. New York : Palgrave Macmillan, 2001. P.145–148.

² Peace Preservation Law (1925). Japan Center for Asian Historical Records.

³ Peace Preservation Law (1925). Japan Center for Asian Historical Records.

⁴ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

Критики, такі як Хошіджіма Ніро, називали закон "надзвичайно репресивним" і таким, що свідчить про недовіру уряду до власного народу¹.

Міністр внутрішніх справ Вакацукі Рейдзіро (майбутній прем'єр—міністр) під час дебатів намагався заспокоїти парламент, стверджуючи, що закон спрямований виключно проти анархістів та комуністів, які заперечують самі основи японської держави, і не зачепить звичайну політичну діяльність чи академічні свободи. Відповідаючи на запитання про визначення кокутай, Вакацукі намагався дати йому максимально широке і "безпечне" тлумачення: "нація, об'єднана з Імператором"². Натомість, Міністр юстиції Огава Хейкічі займав більш жорстку та ідеологізовану позицію. Він аргументував, що кокутай є "абсолютним" поняттям, яке не залежить від форми правління, і що суверенітет Імператора є непорушним і вічним³. Огава фактично відкидав можливість будь-якої дискусії про обмеження влади монарха, прирівнюючи такі дискусії до злочину.

Депутат Озакі Юкіо, виступаючи проти закону, попереджав про небезпеку використання його для придушення будь-якої опозиції. Він вказував на те, що навіть вчені не можуть дійти згоди щодо точного визначення кокутай, і надання поліції права інтерпретувати це поняття перетворить Японію на поліцейську державу⁴. Попри цей опір, закон був ухвалений у березні 1925 року і набув чинності у травні.

Побоювання критиків справдилися дуже швидко. У 1928 році, після перших виборів за новим законом про виборче право, на яких пролетарські партії здобули певний успіх (8 місць у парламенті), уряд Танаки Гіічі вирішив посилити репресії. Скориставшись "Інцидентом 15 березня" (масові арешти комуністів), уряд вніс поправки до Закону про збереження миру через надзвичайний імператорський указ (в обхід парламенту). Максимальне

¹ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

² Sims R. Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000. New York : Palgrave Macmillan, 2001. P.145–148.

³ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

⁴ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. P.140.

покарання було підвищено з 10 років ув'язнення до смертної кари. Це стало остаточним перетворенням закону на інструмент терору¹. Інституційний запобіжник, який мав би захищати стабільність держави від "екстремізму", перетворився на головний інструмент знищення демократичних свобод.

Одним з найефективніших інституційних механізмів, що стояв на заваді повноцінній демократизації та виступав запобіжником проти лібералізму, була Таємна рада. Цей орган, створений ще до прийняття Конституції Мейдзі, складався з призначених Імператором довічних радників – переважно відставних бюрократів, суддів та дипломатів консервативних поглядів². Таємна рада не була підзвітною парламенту, але мала колосальні повноваження: вона повинна була ратифікувати міжнародні договори та затверджувати надзвичайні імператорські укази.

У системі стримувань і противаг Японської імперії Таємна рада відігравала роль "консервативного фільтра" або "цвинтаря законопроектів". Будь-яка важлива ініціатива уряду, що стосувалася конституційних питань або міжнародних угод, мусила пройти через горнило Ради. Це дозволяло консервативним елітам блокувати прогресивні реформи або змушувати уряд йти на компроміси, не вдаючись до публічних дебатів у парламенті. Члени Таємної ради, такі як її віце-голова Хіранума Кіїтіро, були зятими захисниками традиційного розуміння кокутай і використовували свій вплив для підризу позицій партійних кабінетів³.

Яскравим прикладом деструктивної ролі Таємної ради як інституційного бар'єру для демократичного уряду стала фінансова криза 1927 року (фінансова криза Сьова). Кабінет Вакацукі Рейдзіро (лідера партії "Кенсейкай", який змінив Като після його смерті) зіткнувся з гострою банківською кризою, спричиненою проблемами Банку Тайваню, який мав величезні безнадійні борги. Для порятунку банку та запобігання ланцюговій

¹ Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. London : Bloomsbury, 2013. P.30–35.

² Sims R. Japanese Political History. P.150–155.

³ Sims R. Japanese Political History. P.150–155.

реакції банкрутств уряд запропонував видати надзвичайний імператорський указ, який дозволив би Банку Японії надати екстрену позику Банку Тайваню (близько 200 млн єн)¹.

Оскільки Палата представників на той момент не була на сесії, уряд критично залежав від схвалення цього указу Таємною радою. Проте Рада, скориставшись нагодою для політичної атаки на "слабкий" та "ліберальний" уряд Вакацукі, відхилила проект указу 17 квітня 1927 року. Радники мотивували це тим, що порятунок банку за державний кошт є неконституційним, хоча справжньою причиною було бажання повалити кабінет "Кенсейкай" і привести до влади опозиційну "Сейюкай", яка обіцяла більш жорстку зовнішню політику².

Це рішення було безпрецедентним актом втручання невиборного органу в економічну політику уряду. В результаті відмови Ради кабінет Вакацукі був змушений подати у відставку, що відкрило шлях для формування більш консервативного кабінету Танаки Гіічі³. Цей епізод чітко продемонстрував, що, незважаючи на успіхи партійної політики та електоральні реформи, реальна влада в критичні моменти залишалася в руках інститутів, непідконтрольних народу. Таємна рада фактично мала право вето на виживання демократично обраного уряду.

Для реалізації положень Закону про збереження миру та інших репресивних норм у 1920–х роках було значно розширено та посилено поліцейський апарат. Ключову роль у цьому відігравала Вища спеціальна поліція (Tokubetsu Kōtō Keisatsu, або Токко), створена ще у 1911 році після інциденту з планом замаху на Імператора (Інцидент Великої Зради)⁴. Якщо спочатку Токко була невеликим підрозділом у Токіо, то в період Тайсьо вона

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.220–225.

² Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.220–225.

³ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. P.220–225.

⁴ Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. P.18–25.

трансформувалася в розгалужену загальнонаціональну мережу політичного розшуку.

У 1920-х роках, особливо після "рисових бунтів" 1918 року та зростання робітничого руху, відділи Токко були створені в усіх префектурах Японії. До 1928 року ця мережа покрила всю країну. Завданням Токко було не лише розслідування вже скоєних злочинів, але й превентивний моніторинг політичних зборів, контроль за пресою, нагляд за робітничими та селянськими спілками, а також боротьба з "небезпечними думками" в університетах та школах¹. Токко діяла як "держава в державі", підпорядковуючись безпосередньо Міністерству внутрішніх справ і маючи широкі повноваження для арештів і допитів.

Особливістю японської поліцейської системи 1920-х років, як зазначає дослідниця Еліз Тіптон, стала трансформація "поліцейської ідеї". Якщо в ранній період Мейдзі поліція розглядалася як інструмент модернізації та "національна поліція", що служить народу, то в 1920–30-х роках, під впливом таких теоретиків як Мацуї Шігеру, відбувся зсув до концепції "поліції Імператора"².

Згідно з цією концепцією, поліція є прямим інструментом волі Імператора, а її головне завдання – захист кокутай. Це виправдовувало втручання поліції в усі сфери життя, включаючи мораль та думки громадян. Мацуї Шігеру аргументував необхідність "поліцеїзації мас" – перетворення кожного громадянина на само-поліцейського, що стежить за чистотою своїх думок і лояльністю до трону³.

На практиці це означало перехід від контролю за діями (насильство, заворушення) до контролю за ідеологією ("думками"). Поліція та прокуратура почали розглядати самі ідеї (комунізм, анархізм, лібералізм,

¹ Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. P.18–25.

² Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. P.18–25.

³ Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. P.18–25.

республіканізм) як злочинні, незалежно від того, чи призводили вони до конкретних дій¹. Це призвело до появи феномену "прокурорів думок", які спеціалізувалися на ідеологічних справах і розробляли методи "перевиховання" заарештованих активістів².

Інституційна логіка полягала в тому, що "небезпечні думки" є вірусом, який загрожує здоров'ю національного організму. Тому завданням поліції було не просто покарання, а "лікування". Хоча масові арешти та системний тиск на інакомислячих досягнуть свого жахливого апогею в 1930-х роках (справа Йогогами, десятки тисяч арештованих), інституційний фундамент для цього – законодавча база (Закон 1925 року), виконавчий апарат (Токко) та ідеологічне обґрунтування ("поліція Імператора") – був закладений саме в епоху "демократії Тайсьо".

Період	Подія / Інституція	Функція та значення
1911	Створення Токко (Вищої спеціальної поліції)	Реакція на "Інцидент Великої Зради". Початок спеціалізованого політичного розшуку.
1922–1926	Розширення Токко на префектури	Поширення відділів Токко на Хоккайдо, Нагасакі, Нагано та ін.
1925	Закон про збереження миру	Криміналізація "думок", спрямованих проти кокутай. Юридична база для репресій.
1927	Фінансова криза Сьова	Таємна рада блокує уряд, демонструючи перевагу "глибинної держави" над парламентом.
1928	Інцидент 15 березня та поправка до	Масові арешти комуністів (1600+ осіб). Введення смертної кари за

¹ Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

² Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan. P.60–68.

	Закону	ідеологічні злочини.
--	--------	----------------------

Таблиця 1.3.: Динаміка інституцій контролю та репресій (1911–1928)¹

Підсумовуючи аналіз інституційних запобіжників авторитаризму в Японії 1912–1926 років, можна зробити висновок про їхню фундаментальну амбівалентність та вразливість. Цей період безперечно ознаменувався значними досягненнями у розбудові формальних демократичних інститутів. Перехід влади до партійних кабінетів (починаючи з Хари і закінчуючи Като), встановлення практики (хоч і не закріпленої конституційно) парламентської відповідальності уряду та введення загального виборчого права створили реальні механізми для участі суспільства в управлінні державою. Парламент став ареною, де опозиція, представлена такими яскравими фігурами як Озакі Юкіо, могла кидати виклик уряду, а преса та громадські рухи отримали голос.

Однак, ці демократичні запобіжники виявилися недостатньо міцними перед обличчям потужних "авторитарних контр–запобіжників", вбудованих у саму структуру японської "дуальної держави" (як її називає Ернст Франкель стосовно нацистської Німеччини, і що застосовно до Японії за Банно)². Таємна рада, як незалежний від електорату орган, зберегла здатність блокувати життєво важливі рішення демократично обраних урядів, що яскраво продемонструвала криза 1927 року. Конституційна незалежність військових дозволяла їм ігнорувати цивільний контроль.

Найголовніше – ухвалення Закону про збереження миру 1925 року та розбудова апарату Токко створили легальний механізм для знищення політичної опозиції під приводом захисту кокутай. Парадокс "демократії Тайсьо" полягав у тому, що інструменти, покликані стабілізувати систему

¹ Джерело: складено автором на основі «Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan» та «Mitchell R. H. Thought Control in Prewar Japan».

² Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System. P.180–185.

через інтеграцію мас (вибори), супроводжувалися інструментами придушення (поліцейський контроль думок), які зрештою підірвали саму суть демократії¹. Коли наприкінці 1920–х років Японія зіткнулася з економічною депресією та геополітичними викликами, інституційні ваги схилилися на бік авторитаризму. Демократичні запобіжники були демонтовані або вихолощені тими самими законами та установами, які були посилені саме в цей, здавалося б, ліберальний період. Це свідчить про те, що інституційні запобіжники авторитаризму не можуть бути ефективними без усунення структурних анклавів авторитаризму, таких як незалежна від суспільства бюрократія, Таємна рада та поліцейський апарат з необмеженими повноваженнями.

Розділ II. Соціально–економічний контекст: формування нового суспільства.

Якщо перший розділ дослідження був присвячений інституційному та політичному каркасу епохи Тайсьо, то другий розділ фокусується на «соціальній тканині», з якої цей каркас складався. Політичні трансформації 1912–1926 років не відбувалися у вакуумі; вони були відображенням глибинних тектонічних зрушень у японському суспільстві, спричинених форсованою індустріалізацією та відкриттям Японії країнам Заходу.

Ключовим конфліктом цього періоду стало протистояння між стрімкою урбанізацією, що породжувала нові ліберальні цінності та масову культуру в містах, та консервативною реакцією аграрної периферії, яка страждала від економічних криз. У цьому розділі буде проаналізовано, як формування «нового середнього класу» та поширення освіти сприяли демократизації, і водночас, як соціальне відчуження та бідність створили передумови для

¹ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.10–12.

мілітаризації суспільної свідомості, що зрештою призвело до краху демократичного експерименту.

2.1. Урбанізація та розвиток освіти як чинники формування політичної свідомості.

Фундаментальною передумовою політичних зрушень епохи Тайсьо стала радикальна зміна просторової та ментальної організації японського суспільства. Якщо в епоху Мейдзі Японія залишалася переважно аграрною країною, де ритм життя визначався сільськогосподарськими циклами, то перша чверть XX століття ознаменувалася «великою міграцією» до промислових центрів. Урбанізація не просто перемістила мільйони людей з сіл у міста – вона зруйнувала традиційні соціальні зв'язки, засновані на патріархальній покорі та сусідській круговій поруці, створивши простір для формування нової, масової ідентичності.

Токіо та Осака перетворилися на гігантські мегаполіси, які стали «плавильними котлами» для колишніх селян. Ендрю Гордон у своєму дослідженні «Праця та імперська демократія» зазначає, що концентрація робітничого класу та дрібної буржуазії в містах створила критичну масу, необхідну для політичної мобілізації. Місто перестало бути лише адміністративним центром; воно стало фізичною ареною боротьби. Тісні умови проживання в робітничих кварталах, спільний досвід експлуатації на фабриках та анонімність міського життя сприяли виникненню горизонтальних зв'язків солідарності, які замінили вертикальні зв'язки лояльності до поміщика чи сільського старости¹. Саме урбаністичний ландшафт уможливив перетворення вуличного натовпу на політичний суб'єкт: парк Хібія в Токіо став не просто місцем відпочинку, а «парламентом вулиці», де народ вимагав підзвітності влади.

¹ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.12–15.

Рік	Загальне населення (млн осіб)	Відсоток населення у містах (понад 50 тис. жителів)
1890	39,9	10,4 %
1913	51,3	15,2 %
1920	55,9	18,1 %
1925	59,7	21,6 %

Таблиця 2.1. Динаміка урбанізації в Японії (1890–1925 рр.)¹

Паралельно з політизацією простору відбувалася глибока культурна трансформація. Міріам Сільверберг, аналізуючи масову культуру цього періоду, вказує на те, що японське місто 1920–х років стало простором споживання та візуального видовища. Вулиці Гінзи з їхніми універмагами, кафе та кінотеатрами формували новий тип японця – «суб'єкта–споживача». Ця «культура мас», яку часто характеризували терміном *ero-guro-nansensu* (еротика, гротеск, нонсенс), була амбівалентною. З одного боку, вона пропонувала втечу від реальності, а з іншого – демократизувала стиль життя, стираючи станові кордони². Людина в натовпі на Гінзі відчувала себе частиною модерного цілого, що підривало традиційну ієрархію³.

¹ Джерело засновано на: «Historical Statistics of Japan. National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>», «Gordon A. A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present».

² Silverberg M. R. *Erotic Grotesque Nonsense: The Mass Culture of Japanese Modern Times*. Berkeley : University of California Press, 2006. P.10–18.

³ Harootunian H. D. *Overcome by Modernity: History, Culture, and Community in Interwar Japan*. Princeton : Princeton University Press, 2000. 440 p.

Важливим наслідком урбанізації та розвитку капіталістичної економіки стала поява нових соціальних прошарків, які стали носіями специфічної «культури Тайсьо». Насамперед йдеться про феномен «сарарімана» – найманого офісного працівника, який став уособленням «нового середнього класу». Сарарімени, працюючи в корпоративних бюрократіях дзайбацу або державних установах, були освіченими, носили європейські костюми та прагнули стабільності й соціального прогресу.

Ще більш виразним викликом традиційній моралі стала поява «модерних дівчат» – Мога. Як зазначає Саллі Гастінгс, економічна необхідність та урбанізація вивели жінок у публічний простір. Жінки почали працювати друкарками, телефоністками, кондукторками автобусів та офіціантками в кафе. Мога, з її короткою зачіскою, західним одягом та фінансовою незалежністю, стала символом руйнування патріархальної сім'ї¹. Хоча політичні права жінок залишалися обмеженими, їхня видимість у міському просторі свідчила про тектонічні зрушення в суспільній свідомості: ідея про те, що місце жінки виключно вдома, почала тріщати по швах².

Проте сама лише фізична концентрація людей у мегаполісах не могла б призвести до повноцінного формування політичної свідомості без відповідного інтелектуального підґрунтя. Ключовим інструментом, що трансформував менталітет нації та надав масам концептуальний апарат для осмислення своїх прав, стала система освіти. Епоха Тайсьо успадкувала від періоду Мейдзі розгалужену систему обов'язкової початкової освіти, яка до початку 1920-х років забезпечила майже стовідсоткову грамотність молодого покоління. Цікаво, що уряд Мейдзі створював масову школу передусім як інструмент індоктринації: через уроки традиційної моралі держава прагнула виховати слухняних і лояльних імператору підданих. Однак цей процес мав

¹ Hastings S. A. The "New Woman" and the Politics of Identity in 1920s Japan. *Gendering Modern Japanese History*. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2004. P.285–290.

² Nolte S. H. Women's Rights and Society's Needs: Japan's 1931 Suffrage Bill. *Comparative Studies in Society and History*. 1986. Vol. 28, No. 4. P. 690–714.

непередбачуваний побічний ефект – тотальна грамотність породила критично мислячого читача, здатного споживати ліберальну пресу та сумніватися в офіційній ідеології.

Ще більший вплив на політизацію суспільства мала реформа вищої школи. Прийняття у 1918 році Указу про університети дозволило надати офіційний університетський статус приватним закладам (таким як Васеда, Кейо та Дошія) і значно розширило мережу префектуральних навчальних закладів. Це призвело до демократизації вищої освіти: студентство перестало бути виключно вузькою кастою майбутніх чиновників і поповнилося вихідцями з міського середнього класу та заможного селянства.

Саме в цей період формується унікальний тип японського інтелектуала. Ендрю Баршай у своєму ґрунтовному дослідженні підкреслює вирішальну роль університетської еліти, зокрема професури Токійського імператорського університету, у формуванні дискурсу «публічності». Баршай вводить концепт «публічної людини» – інтелектуала, який, хоча і є частиною державної інституції (імператорського університету), відчуває моральний обов'язок виступати незалежним критиком влади в інтересах суспільства¹. Ці професури, маючи найвищий соціальний статус, використовували свої кафедри як трибуни для просування ліберальних ідей, легітимізуючи їх в очах нації. Найяскравішим прикладом стала діяльність професора Йосіно Сакудзо та його теорія мінпонсюгі (демократії, орієнтованої на народ), яка дала ідеологічне обґрунтування руху за загальне виборче право^{2 3}.

Під впливом такої професури університетські кампуси перетворилися на справжні острови вільнодумства. Студенти активно знайомилися з європейською філософією, соціалістичними вченнями, анархізмом та

¹ Barshay A. E. *State and Intellectual in Imperial Japan: The Public Manin Crisis*. Berkeley : University of California Press, 1988. P.25–30.

² Yoshino Sakuzō. *On the Meaning of Constitutional Government and the Path to its Full Realization* (Kensei no hongi o toite sono yūshū no bi o nasu no michi o ronzu). Chūō Kōron, January 1916.

³ Yoshino Sakuzō. *Yoshino Sakuzō Seiji-shi Kōgi* (Sakuzo Yoshino's Lectures on Political History). Tokyo : Iwanami Shoten, 2016. 512 p.

марксизмом, які різко контрастували з консервативним державним синтоїзмом. Академічне середовище стало каталізатором радикалізації молоді. У 1918 році на базі Токійського імператорського університету було засновано знамените студентське «Товариство нових людей» (Сіндзінкай). Його учасники не бажали залишатися в «башті зі слонової кістки»: вони йшли в робітничі квартали, допомагали організовувати профспілки та підтримували страйки. Таким чином, вища освіта епохи Тайсьо не лише кувала кадри для державного апарату, але й безперервно постачала ідеологічних лідерів для робітничого та ліберального рухів, перетворюючи теоретичні дебати в аудиторіях на реальну «політику вулиці».

Справжнім рупором нової свідомості та головним інструментом політизації мас стали друковані медіа. Джеймс Хуффман у своєму дослідженні переконливо доводить, що саме газети створили японську «політичну публіку» – тобто перетворили розрізнене населення на спільноту громадян, які вважали своїм законним правом контролювати владу та вимагати від неї підзвітності¹.

У період Тайсьо преса остаточно перестала бути елітарною. Завдяки впровадженню ротаційних друкарських машин та зниженню вартості паперу, провідні щоденні видання, такі як «Асахі», «Майнічі» та «Йоміурі», перетнули позначку в мільйон примірників. Читання газети в приміському трамваї під час поїздки на роботу стало щоденним ритуалом, який об'єднував міських жителів у єдиному інформаційному полі. Газети стали не просто джерелом новин, а могутньою «четвертою владою». Яскравим прикладом цього став корупційний скандал «Сіменс» 1914 року: саме агресивні викривальні кампанії в пресі вивели обурені маси на вулиці Токіо, що зрештою призвело до відставки кабінету міністрів адмірала Ямамото Гомбея.

¹ Huffman J. L. Creating a Public: People and Press in Meiji Japan. Honolulu : University of Hawai'i Press, 1997. P.350–360.

Це наочно продемонструвало, що преса здатна формувати порядок денний нації та напряду впливати на політичний процес.

Окрім щоденних газет, величезний вплив на формування свідомості мав бурхливий розвиток журнальної індустрії. Для інтелектуальної еліти та студентства головним майданчиком для дискусій стали так звані «загальні журнали» (сого дзашші), серед яких беззаперечним лідером був «Чюо Корон» («Центральний огляд»). Саме на його сторінках друкувалися програмові статті провідних ліберальних мислителів, таких як Йосіно Сакудзо, які пояснювали суспільству принципи демократії та загального виборчого права. Натомість для ширших верств населення у 1920-х роках з'явилися масові розважальні журнали, такі як «Кінг», накладі яких били всі рекорди. Вони пропагували нову культуру споживання, друкували популярну літературу та уніфікували смаки містян і жителів провінції. Поряд із новими жанрами, масовому читачеві ставали доступнішими і твори визнаних майстрів, такі як сатиричний роман Нацуме Сосекі «Ваш покірний слуга кіт», який завдяки масовим перевиданням продовжував формувати літературний смак нової міської верстви¹.

До цієї безпрецедентної інформаційної революції додався ще один технологічний прорив – початок радіомовлення у 1925 році. Створення Токійської мовної станції (майбутньої корпорації NHK) ознаменувало нову еру в масових комунікаціях. Саймон Партнер у своєму дослідженні вказує, що радіо відіграло унікальну роль: воно буквально синхронізувало націю, руйнуючи інформаційну ізоляцію навіть найбільш віддалених регіонів². Мільйони японців тепер могли одночасно, в режимі реального часу, слухати новини, біржові зведення, освітні лекції чи трансляції бейсбольних матчів.

Радіоприймач швидко перетворився на невід'ємний атрибут модерного побуту середнього класу. Проте цей інструмент мав амбівалентну природу. З

¹ Нацуме Сосекі. Ваш покірний слуга кіт. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 464 с.

² Partner S. Assembled in Japan: Electrical Goods and the Making of the Japanese Consumer. Berkeley : University of California Press, 1999. P.45–50.

одного боку, він демократизував доступ до знань і культури, розширюючи кругозір пересічного японця. З іншого боку, на відміну від відносно вільної преси, радіомовлення від самого початку перебувало під жорстким контролем Міністерства зв'язку. Держава отримала прямий канал доступу в кожен дім, що в наступному десятилітті перетворить радіо на найпотужніший рупор мілітаристської та імперської пропаганди.

Однак модернізація мала і свою тіньову сторону. Стрімка урбанізація та руйнування традиційних спільнот призвели до глибокої психологічної кризи, яку найгостріше відчувала інтелектуальна еліта. Якщо статистика демонструє кількісне зростання освіченого класу, то художня література того часу розкриває якісні зміни у свідомості. Видатний письменник Нацуме Сосекі у своєму програмному романі «Серце» (Кокоро, 1914) діагностував головну хворобу епохи – ізоляцію індивіда.

Сосекі попереджав, що зовнішня вестернізація без внутрішньої еволюції веде до трагедії. Його герої – це освічені містяни, які здобули свободу від феодальних пут, але втратили душевний спокій і здатність до щирого спілкування. Як зазначає один з героїв роману: «Самотність – це ціна, яку ми мусимо платити за те, що народилися в цю сучасну епоху, повну свободи та незалежності»¹. Цей екзистенційний вакуум, описаний Сосекі, свідчив про те, що ліберальні цінності не змогли повністю замінити традиційну етику, залишивши людину сам на сам із жорстоким світом капіталістичної конкуренції.

До кінця 1920-х років, коли економічні кризи почали розхитувати основи «демократії Тайсьо», цей песимізм переріс у відчай. Найяскравішим виразником цього духовного зламу став Рюноске Акутагава. Його творчість була не просто літературним явищем, а своєрідним сейсмографом соціальних потрясінь. У таких новелах, як «Ворота Расьомон» чи «Усмішка богів»,

¹ Natsume Sōseki. Kokoro / E. McClellan (Trans.). Washington, D.C. : Regnery Publishing, 2006. P.238–240.

Акутагава деконструював міф про прогрес. Звертаючись до історичних сюжетів, він насправді описував сучасну йому Японію – світ, де старі моральні орієнтири зруйновані, нові є хиткими, а виживання часто залежить від егоїзму та тваринних інстинктів¹.

Акутагава гостро відчував фальш «Імперської демократії», де за фасадом модерних кафе та парламентських дебатів ховалася глибока соціальна прірва та ідеологічна порожнеча. Його інтелектуальний шлях завершився трагічно: 24 липня 1927 року письменник скоїв самогубство. Ця подія стала шоком для всієї нації і була сприйнята сучасниками як символічний кінець ліберальної епохи.

У своєму заповіті, відомому як «Записка старому другові», Акутагава залишив документ, що має виняткову історичну цінність. Пояснюючи мотиви свого вчинку, він не посилався на побутові чи сімейні проблеми, а використав термін, що став діагнозом усьому поколінню:

«Ніхто не може гарантувати, що не помре завтра... Природа стала для мене такою прекрасною саме тому, що я дивлюся на неї очима людини, яка вмирає... Але я відчуваю лише якусь туманну тривогу щодо мого майбутнього»².

Ця «туманна тривога» вийшла далеко за межі особистої трагедії письменника. Історики, зокрема Шерон Нолте та Пітер Дуус, розглядають цю фразу як метафору колективного психологічного стану японського суспільства наприкінці 1920-х років. Це було відчуття наближення катастрофи, усвідомлення крихкості демократичних інститутів та безсилля інтелектуалів перед обличчям хаосу.

¹ Akutagawa Ryūnosuke. *Rashōmon and Seventeen Other Stories* / J. Rubin (Trans.). London : Penguin Classics, 2006. P.15–20.

² Akutagawa Ryūnosuke. *A Note to a Certain Old Friend (Aru Kyūyū e Okuru Shuki)*. 1927. In: Akutagawa Ryūnosuke. *Rashōmon and Seventeen Other Stories* / J. Rubin (Trans.). London : Penguin Classics, 2006. P.Introduction (xxii–xxv).

Смерть Акутагави підвела ризику під епохою інтелектуальних пошуків та індивідуалізму. Той екзистенційний вакуум, про який він писав, вимагав заповнення. «Туманна тривога» створила запит на визначеність, порядок і сильну руку. Саме цей психологічний стан розгубленості та страху перед невизначеним майбутнім створив ідеальний ґрунт для наступного етапу – мілітаризації суспільної свідомості, яка запропонувала прості відповіді та ілюзію національної єдності замість складної та болісної свободи.

2.2. Мілітаризація суспільної свідомості

Екзистенційна «туманна тривога», яку відчувала міська інтелектуальна еліта наприкінці 1920-х років, мала під собою цілком реальне соціально-економічне підґрунтя. «Демократія Тайсьо» з її партійними кабінетами, масовою пресою та яскравою споживчою культурою була переважно урбаністичним феноменом. За межами блискучих кварталів Токіо та Осаки існувала інша, «друга Японія» – аграрна провінція, де проживала майже половина населення країни. Саме глибокий контраст між відносно заможним містом і збіднілим селом став тим каталізатором, який перетворив суспільне невдоволення на масовий мілітаристський рух.

Сільське господарство Японії увійшло в стан перманентної кризи ще на початку 1920-х років, одразу після закінчення економічного буму Першої світової війни. Падіння світових цін на рис та шовк–сирець (основну статтю експорту та головне джерело готівки для селян) завдало нищівного удару по японському селу. Ситуація стала катастрофічною наприкінці десятиліття, коли країну накрила хвиля Фінансової кризи Сьова (1927), а згодом і Велика депресія.

Ця економічна катастрофа зруйнувала традиційну соціальну гармонію в селі. Енн Вазво у своєму дослідженні японських землевласників детально аналізує процес занепаду сільської еліти. Якщо раніше стосунки між

поміщиком і селянином–орендарем будувалися на засадах патріархального патронажу (поміщик виступав "батьком", який міг знизити орендну плату в неврожайний рік), то капіталістичні відносини перетворили землю на суто комерційний ресурс. Збіднілі землевласники почали жорстко вимагати виплат, що призвело до безпрецедентного сплеску «орендних суперечок»¹. Село перетворилося на арену запеклої класової боротьби. Традиційна суспільна одиниця мура (сільська община), яка століттями забезпечувала стабільність імперії, почала розпадатися зсередини.

На тлі цих злиднів у сільській свідомості почав формуватися стійкий образ ворога. Керрі Сміт, досліджуючи аграрну кризу цього періоду, зазначає, що гнів селян був спрямований не лише на місцевих поміщиків, а й на столицю. У масовій свідомості міцніло переконання, що партійні політики в Токіо повністю корумповані і діють виключно в інтересах великих капіталістичних монополій – дзайбацу². Поки селяни віддавали своїх доньок на фабрики чи навіть продавали їх у боргове рабство в публічні будинки, щоб врятувати родину від голодної смерті, мешканці міст розважалися в кафе та обговорювали ліберальні ідеї. Міська культура еро–гуро–нансенсу та емансиповані мога сприймалися консервативним селом як ознаки морального розкладу та зради справжніх національних цінностей.

Саме на цьому тлі соціального відчаю імператорська армія почала сприйматися не як інструмент державного примусу, а як єдина інституція, що по–справжньому дбає про простий народ. Перехід японського суспільства на мілітаристські рейки не був виключно результатом силового перевороту згори; він спирався на безпрецедентну низову мобілізацію. Класичним дослідженням цього феномену є праця Річарда Сметхерста, який

¹ Waswo A. Japanese Landlords: The Decline of a Rural Elite. Berkeley : University of California Press, 1977. P.100–110.

² Smith K. A. A Time of Crisis: Japan, the Great Depression, and Rural Revitalization. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2001. P.45–52.

переконливо доводить, що соціальною базою японського милітаризму стала аграрна громада¹.

Головним інструментом проникнення військових у суспільство та посилення їхніх позицій стала Імперська асоціація резервістів – Зайго гундзінкай. Створена ще у 1910 році, до кінця 1920-х вона перетворилася на гігантську загальнонаціональну мережу, що налічувала близько трьох мільйонів членів. Як зазначає Сметхерст, резервісти не просто проводили щорічні військові збори; вони глибоко інтегрувалися в повсякденне життя сільської общини. Відділення Асоціації існували в кожному селі. Вони допомагали збирати врожай родинам, чиї сини служили в армії, організовували гасіння пожеж, ліквідацію наслідків стихійних лих, будували місцеві дороги та влаштовували свята².

Більше того, резервісти брали на себе роль вихователів сільської молоді через мережу Молодіжних асоціацій (Сейнендан). Вони проводили вечірні школи, де навчали не лише військовій справі, а й базовій грамоті, гігієні та агрономії. Завдяки цій щоденній «низовій» роботі, для пересічного селянина армія асоціювалася з порядком, взаємодопомогою та егалітаризмом. На відміну від корумпованого капіталістичного міста, де все вирішували гроші та статус, армія пропонувала меритократію: бідний син селянина міг проявити себе на службі і здобути повагу односельців. Армія успішно культивувала міф про власну «чистоту» та безкорисливе служіння нації, протиставляючи себе егоїстичним політикам та жадібним монополіям дзайбацу³.

Проте військова інтеграція була лише однією стороною медалі. Шелдон Гарон у своєму концептуальному дослідженні «Формування

¹ Smethurst R. J. A Social Basis for Prewar Japanese Militarism: The Army and the Rural Community. Berkeley : University of California Press, 1974. P.75.

² Smethurst R. J. A Social Basis for Prewar Japanese Militarism: The Army and the Rural Community. Berkeley : University of California Press, 1974. P.82.

³ Smethurst R. J. A Social Basis for Prewar Japanese Militarism: The Army and the Rural Community. Berkeley : University of California Press, 1974. P.85.

японських умів» звертає увагу на те, що мілітаризація свідомості досягалася системними зусиллями всієї державної бюрократії (насамперед могутнього Міністерства внутрішніх справ), яка прагнула взяти під контроль навіть найінтимніші сфери повсякденного життя громадян. Гарон доводить, що уряд робив це не лише через накази, а й через так звані «кампанії морального переконання»¹.

Держава активно створювала і спонсорувала напівурядові громадські організації: місцеві ради, товариства ощадливості та, що найважливіше, Жіночі асоціації (Фудзінкай). Через них бюрократи диктували японцям, як правильно жити: відмовлятися від «марнотратних» традиційних весіль і похоронів, вести домашні бухгалтерські книги, заощаджувати кошти в поштових банках (які потім йшли на фінансування військової промисловості), дотримуватися пунктуальності та гігієни. Таким чином держава напряду зверталася до домогосподарок, перетворюючи управління домашнім господарством на акт патріотизму. Цей «м'який» авторитаризм крок за кроком привчав населення до думки, що приватне життя невіддільне від державних інтересів, а індивідуалізм та культура споживання епохи Тайсьо є шкідливим егоїзмом.

Водночас із цією «м'якою» соціальною мобілізацією, влада вибудовувала безжальний репресивний апарат для превентивного знищення будь-якої ідеологічної альтернативи. Юридичним та ідеологічним фундаментом цієї системи став сумнозвісний «Закон про збереження миру», прийнятий кабінетом міністрів Като Такаакі у лютому 1925 року². Іронічно, але цей закон був ухвалений майже одночасно із запровадженням загального

¹ Garon S. *Molding Japanese Minds: The State in Everyday Life*. Princeton : Princeton University Press, 1997. P.115–120.

² Decision of Cabinet on Peace Preservation Law. February 1925 (Taisho 14). National Archives of Japan.

виборчого права для чоловіків¹. Держава ніби давала право голосу однією рукою, а іншою жорстко обмежувала те, за що можна було голосувати.

Річард Мітчелл у своєму дослідженні системи «контролю над думками» зазначає, що Закон про збереження миру мав розмите формулювання, яке криміналізувало не лише підбивні дії, але й самі наміри змінити державний устрій (систему кокутай) або скасувати інститут приватної власності². Головним виконавчим органом цього закону стала Спеціальна вища поліція – Токко, яка підпорядковувалася Міністерству внутрішніх справ.

Еліза Тіптон, досліджуючи японську поліцейську державу інтербелуму, підкреслює, що Токко функціонувала як класична «поліція думок». Її агенти були присутні на всіх політичних мітингах, в університетських аудиторіях та на зборах профспілок. Метою Токко було викорінення лібералізму, анархізму та марксизму. При цьому, унікальною рисою японської системи була практика тенко (ідеологічного навернення): поліція застосовувала психологічний тиск, тортури та вмовляння не просто для покарання незгодних, а для того, щоб змусити їх публічно розкаятися, відмовитися від своїх ідей і «повернутися в лоно японської нації»³.

Наслідком цілеспрямованої діяльності Токко наприкінці 1920-х років стала фактична паралізація студентських рухів та лівих профспілок⁴⁵. Ті простори міського вільнодумства, що були головним здобутком «демократії Тайсьо», поступово ліквідовувалися. Таким чином, перехід Японії до мілітаризму спирався на комплексну, багаторівневу стратегію. Синтез низової соціальної інтеграції з боку військових, жорсткої бюрократичної регламентації повсякденного життя та превентивного поліцейського терору

¹ Draft of the three Factions' Committee's Decision on Universal Manhood Suffrage. 1924 (Taisho 13). Papers of OGAWA Heikichi, #792. National Diet Library.

² Mitchell R. H. *Thought Control in Prewar Japan*. Ithaca : Cornell University Press, 1976. P.60–65.

³ Tipton E. K. *The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan*. London : Bloomsbury, 2013. P.50–55.

⁴ Large S. S. *The Yūaikai, 1912–19: The Rise of Labor in Japan*. Tokyo : Sophia University Press, 1972. 218 p.

⁵ Totten G. O. *The Social Democratic Movement in Prewar Japan*. New Haven : Yale University Press, 1966. 455 p.

сформував принципово нову суспільно–політичну реальність. Ця система не залишала простору для індивідуалізму чи політичної опозиції, остаточно підпорядкувавши масову свідомість державним інтересам та підготувавши ідеологічний ґрунт для наступного кроку – масштабної імперської експансії.

Сформувавши жорстку систему внутрішнього контролю, японська держава постала перед необхідністю каналізувати накопичене соціальне невдоволення назовні. Ідеальним рішенням цієї проблеми стала масштабна імперська експансія. На початку 1930–х років мілітаристським колам вдалося переконати націю, що єдиним виходом із бідності, спричиненої Великою депресією, є створення самодостатньої економічної зони – автаркії. Марк Пітті у своєму дослідженні зазначає, що оскільки Захід закритий своїми ринками протекціоністськими бар'єрами, Японія постала перед реальною загрозою економічного колапсу¹. У цьому контексті материкова Азія почала розглядатися як питання фізичного виживання нації.

Каталізатором цих настроїв стали події осені 1931 року. 18 вересня підрозділи японської Квантунської армії самовільно, без прямого наказу цивільного уряду в Токіо, влаштували диверсію на Південно–Маньчжурській залізниці (Мукденський інцидент), використавши це як привід для блискавичної окупації всієї Маньчжурії. Цей акт непокори військових не викликав осуду в японському суспільстві; навпаки, він зустрів безпрецедентну масову підтримку.

Історик дипломатії Акіра Іріє переконливо доводить, що суспільству ця експансія подавалася не як акт агресії, а як екзистенційна оборонна реакція. Аналізуючи зовнішньополітичний дискурс того часу, Іріє зазначає, що японське керівництво майстерно грало на почутті національної ізоляції. За його словами, експансія подавалася як «справедливий бунт проти міжнародної системи, де домінував Захід» (малася на увазі Версальсько–

¹ Peattie M. R. The Japanese Colonial Empire, 1895–1945. Princeton : Princeton University Press, 1984. 544 p.

Вашингтонська система договорів), яка нібито мала на меті задушити природний розвиток Японії¹. У масовій свідомості культивувався синдром нації, що перебуває в облозі «білих імперіалістів». Тому захоплення Маньчжурії виправдовувалося як превентивна самооборона та легітимний крок до побудови вільної від західного диктату Східної Азії².

Щоб перетворити ці геополітичні концепції на загальнонаціональну істерію, держава використала ті самі мас-медіа, які раніше обслуговували «демократію Тайсьо». Грегорі Касза підкреслює, що уряд м'яко кооптував пресу через ексклюзивний доступ до військових зведень фронту³. Газети-мільйонники, змагаючись за читача, розгорнули небачену за масштабами ура-патріотичну кампанію, романтизуючи подвиги Квантунської армії.

Проте найбільш ґрунтовно механізм цієї суспільної трансформації розкриває Луїза Янг у праці «Тотальна імперія». Вона вводить ключовий концепт «культурного імперіалізму» – явища, за якого розбудова імперії відбувається не лише багнетами солдатів на фронті, а й зусиллями масової культури та цивільного населення в тилу. Янг стверджує, що окупація материка спровокувала в Японії справжній «маньчжурський бум». Культурний імперіалізм проявлявся у тому, що війна стала товаром: про неї писали естрадні пісні, ставили театральні п'єси, а токійські універмаги продавали одяг, стилізований під «маньчжурську екзотику»⁴.

Створення маріонеткової держави Маньчжоу-го у 1932 році пропаганда подала не як завоювання, а як грандіозний соціальний експеримент. Маньчжурію офіційно проголосили «лінією життя» (сеймейсен) японської нації. Янг наголошує, що держава свідомо

¹ Iriye A. *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East, 1921-1931*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1965. 375 p.

² Iriye A. *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East, 1921-1931*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1965. 375 p.

³ Kasza G. J. *The State and the Mass Media in Japan, 1918-1945*. Berkeley : University of California Press, 1988. 353 p.

⁴ Young L. *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism*. Berkeley : University of California Press, 1998. 500 p.

конструювала образ континенту як утопічного «нового рубежу» – простору безмежних родючих земель, де кожен збіднілий японський селянин може стати заможним фермером–першопрохідцем, залишивши в минулому борги та класову нерівність метрополії¹. Тисячі людей з найбідніших префектур добровільно записувалися в програми аграрного переселення.

Таким чином, завдяки інструментам «культурного імперіалізму», мілітаризм перестав бути виключно елітарною ідеологією купки генералів. Обіцянка маньчжурської землі та ресурсів перетворила імперську агресію на справді масовий, народний рух, що остаточно легітимізував диктатуру армії в очах японського суспільства².

Якщо Маньчжурія стала економічною та геополітичною обіцянкою для збіднілого суспільства, то для остаточної консолідації нації та знищення залишків ліберального індивідуалізму держава потребувала абсолютної, беззаперечної духовної основи. Цією основою став радикалізований культ імператора (Тенно). Керол Глюк у своїй фундаментальній праці «Сучасні міфи Японії» переконливо руйнує стереотип про те, що абсолютне поклоніння імператору було споконвічною, незмінною традицією японського народу. Навпаки, вона доводить, що ця ідеологія була штучно сконструйованим інструментом епохи модерну³. Державна машина кінця XIX – початку XX століття цілеспрямовано формувала цей «міф» через систему загальної освіти, армійський вишкіл та офіційну історіографію⁴, щоб забезпечити лояльність населення в період швидкої капіталістичної модернізації⁵.

¹ Young L. Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism. Berkeley : University of California Press, 1998. 500 p.

² Young L. Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism. Berkeley : University of California Press, 1998. 500 p.

³ Gluck C. Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period. Princeton : Princeton University Press, 1985. 407 p.

⁴ Brownlee J. S. Japanese Historians and the National Myths, 1600-1945: The Age of the Gods and Emperor Jinmu. Vancouver : UBC Press, 1997. 256 p.

⁵ Gluck C. Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period. Princeton : Princeton University Press, 1985. 407 p.

Проте саме наприкінці 1920-х років, в умовах глибокої соціально-економічної кризи та краху довіри до партійних політиків, цей міф був використаний з безпрецедентною силою. Демократичні інститути здавалися корумпованими і чужими, тож суспільство відчувало гостру потребу у фігурі, яка б уособлювала стабільність, чистоту та національну єдність. Ідеальним приводом для перезапуску імперського міфу стали церемонії сходження на престол молодого імператора Хірохіто (епоха Сьова) у 1928 році¹.

Історикиня Сандра Вілсон детально аналізує цей період, вказуючи на унікальний парадокс: найдавніший сакральний ритуал був перетворений на грандіозне сучасне медіа-шоу. Держава використала всі здобутки масової культури та технологій Тайсьо для просування культу. Церемонії транслювалися по радіо, обговорювалися в мільйонних тиражах газет, а в кінотеатрах перед кожним сеансом показували кінохроніку з імператором².

Вілсон зазначає, що сходження на престол Хірохіто стало моментом масової психологічної синхронізації японців. Школярі по всій країні одночасно співали гімн і вклонялися в бік імператорського палацу. Через цю масштабну візуалізацію та ритуалізацію повсякдення, держава домоглася того, що імператор перестав бути просто далеким політичним сувереном³. Він перетворився на батька нації, а сама держава почала сприйматися як єдина велика родина⁴. У такій системі координат будь-який класовий конфлікт (наприклад, страйки робітників чи бунти селян-орендарів) трактувався вже не як економічна боротьба, а як гріх проти гармонії священної японської сім'ї⁵. Так фундамент імперського міфу дозволив владі

¹ Wilson S. Enthroning Hirohito: Culture and Nation in 1920s Japan. *The Journal of Japanese Studies*. 2011. Vol. 37, No. 2. P.289–323.

² Wilson S. Enthroning Hirohito: Culture and Nation in 1920s Japan. *The Journal of Japanese Studies*. 2011. Vol. 37, No. 2. P.289–323.

³ Wilson S. Enthroning Hirohito: Culture and Nation in 1920s Japan. *The Journal of Japanese Studies*. 2011. Vol. 37, No. 2. P.289–323.

⁴ Skya W. A. *Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism*. Durham : Duke University Press, 2009. 384 p.

⁵ Wilson S. Enthroning Hirohito: Culture and Nation in 1920s Japan. *The Journal of Japanese Studies*. 2011. Vol. 37, No. 2. P.289–323.

маргіналізувати будь-які форми соціального протесту, замінивши їх концептом абсолютної лояльності¹.

Перетворення імператора на сакральний центр нації заклало ґрунт для наступного етапу – переходу від консервативного патріотизму до радикального ультранаціоналізму. Головним ідеологічним концептом цього періоду став термін кокутай (буквально «тіло держави» або «державний організм»). Волтер Скіа у своєму дослідженні «Священна війна Японії» розкриває філософську глибину та небезпеку цієї доктрини. Він аналізує ідеологію радикального синтоїзму, яка стверджувала принципову відмінність Японії від решти світу. Якщо західні держави будувалися на принципах суспільного договору та прав індивіда, то японський кокутай передбачав, що держава є живим, священним організмом, душею якого є імператор – прямий нащадок богині сонця Аматерасу, «живий бог» (арахітогамі)².

Скіа наголошує, що ця ідеологія вимагала тотального розчинення особистості в колективному тілі нації. Лібералізм, демократія та марксизм таврувалися не просто як помилкові політичні теорії, а як іноземні духовні хвороби, що отруюють чисте японське суспільство. У парадигмі радикального синтоїзму індивідуальне життя не мало жодної цінності поза межами служіння імператору. Це створювало потужну психологічну базу для майбутньої тотальної мобілізації: людина, яка вірила, що вмирає за живого бога і стає духом-охоронцем у храмі Ясукуні, перетворювалася на ідеального солдата імперії³.

Практичний, структурний вимір цієї ультранаціоналістичної доктрини аналізує Герберт Бікс у своєму фундаментальному життєписі Хірохіто. Бікс доводить, що культ імператора не був просто абстрактною релігією для мас;

¹ Gluck C. Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period. Princeton : Princeton University Press, 1985. 407 p.

² Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. Durham : Duke University Press, 2009. 384 p.

³ Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. Durham : Duke University Press, 2009. 384 p.

він функціонував як абсолютно прагматичний інструмент узурпації влади¹. Відповідно до статті 11 Конституції Мейдзі, збройні сили мали так зване «право верховного командування» (тосуйкен), тобто підпорядковувалися виключно імператору, а не цивільному уряду чи парламенту².

У 1930–х роках праві радикали та мілітаристи почали активно використовувати цей механізм. Прикриваючись абсолютною волею імператора, вони виправдовували політичні вбивства, військові заколоти (зокрема, сумнозвісний Інцидент 26 лютого 1936 року) та агресію на континенті. Бікс переконливо показує, що мілітаристи монополізували право тлумачити волю монарха. Відтепер будь-який політик чи інтелектуал, який намагався критикувати бюджет армії або закликав до мирної дипломатії, автоматично звинувачувався у посяганні на прерогативи самого імператора. Військова машина стала недоторканною, перетворивши сакральний статус Хірохіто на абсолютний щит для розбудови тоталітарної диктатури³.

Ця тотальна ідеологічна трансформація неминуче вимагала знищення останніх інтелектуальних бастіонів «демократії Тайсьо» – університетів та конституційного права. Кульмінацією цього процесу та символічним кінцем епохи вільнодумства стала кампанія проти видатного японського правознавця, професора Токійського імператорського університету Мінобе Тацукіті. Френк Міллер у своєму класичному дослідженні детально аналізує цю подію як найважливіший інтелектуальний злам інтербелуму, який юридично закріпив перемогу мілітаризму над законом⁴.

Ще на початку XX століття професор Мінобе розробив так звану «Теорію імператора як органу держави». Згідно з цією теорією, носієм суверенітету є сама держава як юридична особа, а імператор – це її найвищий

¹ Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. 832 p.

² The Constitution of the Empire of Japan (1889). National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html> (дата звернення: 05.01.2026).

³ Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. 832 p.

⁴ Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. 392 p.

орган, який діє в рамках Конституції. Протягом 1910–х та 1920–х років теорія Мінобе була абсолютно мейнстрімною; вона викладалася в університетах, підтримувалася ліберальною бюрократією та слугувала юридичним обґрунтуванням для існування партійних кабінетів і розширення виборчих прав¹.

Однак у 1935 році ця ліберальна інтерпретація вступила в жорсткий клінч із новою реальністю радикального кокутай. Міллер описує, як праві політики, підбурювані військовими та фанатичними націоналістами, розгорнули в парламенті та пресі безпрецедентну кампанію цькування професора. Теорія Мінобе була оголошена блюзнірською, оскільки вона «принижувала» статус живого бога до рівня звичайного державного інституту. Під колосальним тиском ультраправих організацій та військових, уряд здав позиції: праці Мінобе були заборонені цензурою і вилучені з бібліотек, а самого вченого змусили покинути Палату перів і піти з публічного життя².

Але розправою над одним професором справа не обмежилася. Наслідком цього скандалу стала публікація урядом серії офіційних декларацій про «Прояснення сутності державної структури»³. У цих документах держава офіційно відкидала будь-які західні конституційні концепції і проголошувала, що імператор не є частиною держави – він і є сама держава, а його влада є абсолютною і божественною⁴.

Як підсумовує Френк Міллер, крах Мінобе Тацукіті мав катастрофічні наслідки для японського суспільства. Він продемонстрував, що право, логіка та інтелектуальна свобода остаточно капітулювали перед ірраціональним

¹ Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. 392 p.

² Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. 392 p.

³ Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. 392 p.

⁴ Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. Durham : Duke University Press, 2009. 384 p.

ультранаціоналізмом. Жоден політик, журналіст чи науковець більше не міг апелювати до конституції, щоб зупинити мілітаристів¹. Розгром теорії «органу держави» став тим остаточним цвяхом, який забив двері «демократії Тайсьо», залишивши націю сам на сам із тоталітарною машиною, готовою кинути мільйони життів у полум'я Другої світової війни².

Підсумовуючи аналіз соціально–економічного контексту епохи Тайсьо, можна стверджувати, що японське суспільство першої третини XX століття перебувало у стані глибокої структурної та ціннісної трансформації. Формотворчим фактором цього періоду стала гостра соціальна дихотомія між модерним містом та традиційним селом. Урбанізація, розвиток вищої освіти та становлення масових медіа створили сприятливий ґрунт для зародження ліберальної свідомості, перетворивши міський середній клас та робітництво на нових суб'єктів політичного процесу.

Водночас цей демократичний імпульс виявився надзвичайно крихким. Екзистенційна криза міської інтелектуальної еліти, помножена на катастрофічне зубожіння аграрної периферії, створила в суспільстві вакуум довіри до парламентських інститутів. Неспроможність партійних кабінетів подолати соціальну прірву призвела до того, що маси почали шукати альтернативу у вигляді сильної та «безкорисливої» влади. Державна бюрократія та армія майстерно скористалися цим розчаруванням. Шляхом комплексної низової мобілізації, створення мережі підконтрольних громадських організацій, жорсткого поліцейського терору та експлуатації міфу про «живого бога» – імператора, владі вдалося каналізувати соціальне невдоволення в русло радикального ультранаціоналізму та імперської експансії. Таким чином, соціальна динаміка, яка на початку епохи Тайсьо стимулювала демократизацію, наприкінці 1920–х років стала головним рушієм фашизації суспільної свідомості.

¹ Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. 392 p.

² Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. 832 p.

Розділ III. Феномен «Імперської демократії»: внутрішні суперечності та крах системи

Якщо попередні розділи цього дослідження були зосереджені на інституційному каркасі управління та соціально–культурних тектонічних зрушеннях у японському суспільстві, то даний розділ присвячений фінальній стадії демократичного експерименту – системній кризі та краху політичного режиму епохи Тайсьо.

Перехід Японії від партійних кабінетів до мілітаристської диктатури у 1930–х роках не був раптовою аномалією чи виключно результатом силового захоплення влади військовими. Ця трансформація стала закономірним наслідком критичної маси нерозв'язаних проблем, які накопичувалися протягом попередніх десятиліть. Японський лібералізм цього періоду розвивався у специфічному форматі «імперської демократії» – гібридної системи, в якій прагнення до розширення внутрішніх політичних прав парадоксальним чином співіснувало з підтримкою зовнішньої колоніальної експансії та лояльністю до авторитарної Конституції Мейдзі.

У цьому розділі буде проаналізовано ключові фактори, що призвели до руйнації цієї гібридної моделі. Зокрема, досліджуватимуться вроджені інституційні вади та компромісна природа політичних партій, фатальний вплив зовнішньополітичних авантур на внутрішньополітичний баланс сил, а також безпосередній процес демонтажу демократичних інститутів, який ознаменував остаточний перехід Японської імперії на рейки тоталітаризму.

3.1. Системні суперечності «демократії Тайсьо»

Традиційна історіографія часто розглядає крах демократичних інститутів Японії у 1930–х роках як прямий наслідок зовнішніх шоків – Великої депресії та агресії військових на континенті. Однак такий підхід є дещо спрощеним, оскільки він ігнорує фундаментальні внутрішні вади самої системи. Політична криза, що призвела до встановлення мілітаристської

диктатури, була закладена в самому інституційному дизайні Японської імперії. «Демократія Тайсьо», попри свій яскравий фасад багатопартійності та масової преси, функціонувала в межах жорсткої авторитарної матриці, створеної ще в епоху Мейдзі.

Головним джерелом цих системних суперечностей була Конституція Японської імперії 1889 року. Цей документ писався не для того, щоб передати владу народу, а для того, щоб захистити прерогативи імператора та правлячої олігархії від народних рухів. Як свідчить текст самого Основного закону, суверенітет у Японії належав не нації, а виключно імператору, який був «священним і недоторканим» (Стаття 3) і концентрував у своїх руках усі права суверенітету (Стаття 4). Відповідно до статті 5, імператор здійснював законодавчу владу лише «за згодою» Імперського Сейму. Таким чином, парламент від початку не мислився як вищий орган державної влади; він був лише дорадчим інститутом, покликаним «допомагати» монарху в управлінні державою¹.

Класичний аналіз цієї структурної проблеми пропонує Роберт Скалапіно у своєму фундаментальному дослідженні першого демократичного експерименту в Японії. Він переконливо доводить, що Конституція Мейдзі створила систему інституційного дуалізму, де виборні органи влади були з усіх боків оточені потужними не-демократичними інститутами. Нижня палата парламенту (Палата представників), яка формувалася шляхом виборів і де домінували політичні партії, мала вкрай обмежені повноваження. Будь-який її законодавчий акт міг бути заблокований Палатою перів – верхньою палатою, що складалася з аристократії, вищих платників податків та осіб, призначених особисто імператором².

¹ The Constitution of the Empire of Japan (1889). National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>.

² Scalapino R. A. Democracy and the Party Movement in Prewar Japan: The Failure of the First Attempt. Berkeley : University of California Press, 1953. P.150–165.

Більше того, над парламентом і кабінетом міністрів височіла Таємна рада або Суміцуїн – вищий дорадчий орган при імператорі, який складався з консервативних бюрократів і мав право вето на будь-які конституційні зміни чи міжнародні договори. Скалапіно зазначає, що партійні політики постійно перебували в заручниках у цих консервативних інституцій, що робило будь-які радикальні демократичні реформи юридично неможливими без згоди аристократії та бюрократії¹.

Окрему увагу проблемі формування уряду приділяє Джунко Банно. Він наголошує, що в Японії ніколи не існувало конституційної норми, яка б зобов'язувала призначати прем'єр-міністром лідера парламентської більшості. Навпаки, батьки-засновники Мейдзі свідомо культивували ідею «трансцендентних кабінетів» – урядів, які мали стояти «над» політичними партіями і підпорядковуватися виключно волі імператора². Право рекомендувати монарху кандидатуру нового прем'єра належало генро – позаконституційному інституту старійшин–олігархів. Відповідно, навіть коли у 1920-х роках в Японії утвердилася так звана «нормальна практика конституційного правління» (кенсей но дзьодо), за якої влада чергувалася між партіями Сейюкай та Мінсейто, це не було перемогою закону. Це була лише тимчасова негласна угода, політичний компроміс між останнім живим генро Сайондзі Кіммоті та лідерами партій.

Тайтіро Мітані, досліджуючи механіку партійних кабінетів епохи Тайсьо, зазначає, що ця «нормальна практика» була надзвичайно крихкою. Партії отримали доступ до влади не тому, що здобули абсолютну перемогу над старими елітами, а тому, що консервативним бюрократам та олігархам знадобилися їхні зв'язки в парламенті для затвердження державних

¹ Scalapino R. A. Democracy and the Party Movement in Prewar Japan: The Failure of the First Attempt. Berkeley : University of California Press, 1953. P.150–165.

² Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. P.15–22.

бюджетів¹. За Конституцією (Стаття 71), якщо Сейм відмовлявся приймати новий бюджет, автоматично вступав у дію бюджет попереднього року². В умовах швидкого економічного зростання та необхідності фінансувати збільшення армії й флоту, жити за старим бюджетом було неможливо, що змушувало уряд домовлятися з партіями. Мітані робить висновок, що влада партій базувалася не на народному мандаті, а на їхній здатності бути зручними посередниками між електоратом та не-демократичними інституціями³.

Цей перманентний компроміс мав фатальні наслідки для розвитку японського лібералізму. Шерон Мінічієлло у праці «Відступ від реформ» аналізує, як необхідність постійно домовлятися з Палатою перів, Таємною радою та військовими призвела до ідеологічної деградації партій[58]. Замість того щоб боротися за структурні зміни та розширення громадянських прав, партійні лідери зосередилися на кулуарних інтригах, розподілі посад та боротьбі за фінансування локальних інфраструктурних проєктів для своїх виборців. Мінічієлло стверджує, що інституційна пастка Конституції Мейдзі змусила японські партії стати частиною консервативного істеблішменту⁴. Вони виявилися неспроможними кинути виклик авторитарній системі, що згодом призвело до повної втрати довіри до них з боку суспільства та полегшило мілітаристам завдання з демонтажу парламентської системи.

Неспроможність політичних партій протистояти мілітаризації пояснювалася не лише зовнішніми інституційними обмеженнями, але й їхньою власною ідеологічною природою. У західній історіографії довгий час домінував романтизований погляд на «демократію Тайсьо» як на період чистого лібералізму, який був насильно перерваний фашизмом. Проте

¹ Mitani T. The Establishment of Party Cabinets, 1898–1932. The Cambridge History of Japan, Vol. 6. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P.55–60.

² The Constitution of the Empire of Japan (1889). National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>.

³ Mitani T. The Establishment of Party Cabinets, 1898–1932. The Cambridge History of Japan, Vol. 6. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P.55–60.

⁴ Minichiello S. Retreat from Reform: Patterns of Political Behavior in Interwar Japan. Honolulu : University of Hawai'i Press, 1984. P.45–55.

сучасні дослідники схилиються до складнішого трактування цього феномену. Ендрю Гордон у своїй фундаментальній праці вводить концепт «імперської демократії», який найточніше описує гібридну суть японського політичного режиму 1910–1920-х років.

Гордон стверджує, що в свідомості японських партійних лідерів та інтелектуалів розширення внутрішніх політичних прав і свобод ніколи не суперечило ідеї зовнішньої колоніальної експансії. Навпаки, ці два процеси йшли пліч-о-пліч. Японські ліберали вимагали загального виборчого права для чоловіків у метрополії, але водночас активно підтримували жорстоке придушення Руху 1 березня (1919) в Кореї та розширення японського впливу в Китаї. Демократія розглядалася не як універсальна цінність, а як інструмент внутрішньої консолідації нації для більш ефективного управління імперією¹.

Найбільш парадоксальним доказом цієї гібридності є еволюція поглядів головного ідеолога епохи Тайсьо – професора Йосіно Сакудзо. Дослідниця Чон Сон Хан у своїй монографії «Імперський шлях до модерності» детально аналізує його зовнішньополітичні концепції. Вона переконливо доводить, що автор теорії мінпонсюгі ніколи не був антиімперіалістом. Навпаки, Йосіно щиро вірив в особливу «цивілізаційну місію» Японії в Азії. Його лібералізм передбачав розширення прав для японців вдома, але водночас виправдовував патерналістське панування над Кореєю та експансію в Маньчжурії як необхідний крок для поширення модерності в регіоні². Таким чином, навіть найбільш прогресивні інтелектуали того часу мислили виключно категоріями імперії.

Ця ідеологічна установка мала прямі політичні наслідки. Фредерік Дікінсон у своєму дослідженні впливу Першої світової війни на Японію руйнує міф про те, що агресивна зовнішня політика була монополією

¹ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. P.5–10.

² Han J. N. An Imperial Path to Modernity: Yoshino Sakuzō and a New Liberal Order in East Asia, 1905–1937. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2013. P.85–95.

виключно військових кіл. Дікінсон показує, що цивільні партійні лідери – зокрема, Като Такаакі (майбутній прем'єр-міністр та лідер партії Кенсейкай) – були головними архітекторами жорсткого тиску на Китай у 1915 році, відомого як «Двадцять одна вимога»¹. Партійні політики свідомо використовували війну та геополітичну експансію для зміцнення власних електоральних позицій та підвищення національного престижу, змагаючись із армією за те, хто з них є більшим патріотом.

Яскравим уособленням цієї компромісної та амбівалентної природи політичного керівництва Тайсьо є постать Хари Такасі – лідера партії Сейюкай, який у 1918 році став першим прем'єр-міністром «із простолюдників». Його призначення часто називають кульмінацією демократичного руху. Однак історик Тецуо Наджіта у своєму біографічному дослідженні «Хара Кеї та політика компромісу» руйнує міф про нього як про радикального демократа. Наджіта доводить, що Хара був глибоко консервативним прагматиком². Він дійсно знизив майновий ценз для виборців, але зробив це рівно настільки, щоб залучити до голосування лояльних до його партії дрібних землевласників і буржуазію, свідомо залишивши за бортом робітничий клас³. Більше того, саме кабінет Хари ініціював жорсткі репресії проти перших профспілок і соціалістичних гуртків.

Маріус Янсен, аналізуючи цей період у праці «Творення сучасної Японії», зазначає, що партійні лідери епохи Тайсьо, незважаючи на свою риторику, відчували глибокий страх перед масами. Вони сприймали неконтрольований народний рух, такий як «Рисові бунти» 1918 року, не як прояв демократії, а як загрозу державному порядку⁴. Відповідно, метою

¹ Dickinson F. R. War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914–1919. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 1999. P.150–160.

² Najita T. Hara Kei in the Politics of Compromise, 1905-1915. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. P.200–210.

³ Hara Takashi. Hara Takashi nikki. Tokyo : Fukumura Shuppan, 1981.

⁴ Jansen M. B. The Making of Modern Japan. Cambridge, MA : Belknap Press, 2000. P.545–550.

політичних партій було не передати владу народу, а абсорбувати помірковану частину середнього класу в існуючу систему, щоб запобігти революції знизу.

Цю тезу підтверджують Бернард Зільберман та Гаррі Харутунян у збірці есеїв «Японія в кризі». Вони зазначають, що японські ліберали ніколи не ставили під сумнів священний статус імператора чи легітимність самої імперії. Вони лише прагнули замінити військових і кланових олігархів (бацу) на кабінети міністрів як головних адміністраторів цієї імперії. Ця ідеологічна обмеженість зіграла фатальну роль у 1930-х роках: коли військові запропонували нації більш радикальний та ефективний (на їхню думку) шлях розбудови імперії через завоювання Маньчжурії, політичні партії просто не мали альтернативного антимілітаристського чи антиімперського наративу, щоб їм протистояти^{1 2}. Замість того щоб стати оплотом миру, парламентські партії слухняно голосували за збільшення військових бюджетів, сподіваючись зберегти бодай залишки свого впливу.

Поглибленню інституційної кризи сприяла не лише ідеологічна обмеженість політичних партій, але й їхня відверто деструктивна внутрішня динаміка. Пітер Дуус у своєму класичному дослідженні «Партійне суперництво та політичні зміни в Японії епохи Тайсьо» розвінчує міф про те, що наявність двох домінуючих партій (Сейюкай та Кенсейкай, пізніше – Мінсейто) автоматично гарантувала здорову демократичну конкуренцію. Навпаки, Дуус доводить, що їхня боротьба перетворилася на деструктивну гру з нульовою сумою. Замість того щоб об'єднатися заради захисту парламентських прерогатив від зазіхань військових та недемократичних інституцій, партії витрачали всі ресурси на взаємне знищення³. Політична

¹ Silberman B. S., Harootunian H. D. (Eds.). Japan in Crisis: Essays on Taishō Democracy. Princeton : Princeton University Press, 1974. P.30–35.

²² Nolte S. H. Liberalism in Modern Japan: Ishibashi Tanzan and His Teachers, 1905–1960. Berkeley : University of California Press, 1987. 398 p.

³ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.105–115.

боротьба звелася до безпринципного клієнтелізму: головним інструментом здобуття електоральної прихильності став так званий «розподіл діжок з поросятиною» – спрямування державних субсидій на будівництво локальної інфраструктури (залізниць, портів, мостів) виключно в ті провінції, які були лояльними до правлячої партії¹.

Ця система тотального політичного патронажу вимагала колосальних фінансових ресурсів, що неминуче призвело до фатального зрощення партійних апаратів із великим монополістичним капіталом – дзайбацу. Байрон Маршалл, досліджуючи взаємовідносини капіталізму та націоналізму в довоєнній Японії, зазначає, що політичні партії епохи Тайсьо фактично перетворилися на інструменти лобіювання інтересів кількох фінансово-промислових олігополій. Секретом полішинеля був той факт, що гігантський конгломерат «Міцуї» виступав головним спонсором консервативної партії Сейюкай, тоді як їхні головні конкуренти з корпорації «Міцубісі» щедро фінансували більш ліберальну партію Мінсейто. У масовій свідомості виборчий процес дедалі більше сприймався не як змагання ідеологій чи програм порятунку країни, а як цинічна боротьба двох фінансових кланів за доступ до державного бюджету².

Наслідки цього симбіозу для соціально-економічної політики держави детально аналізує Вільям Флетчер. Він підкреслює, що під час низки економічних потрясінь 1920-х років (і особливо під час Фінансової кризи Сьова 1927 року) дії партійних урядів були відверто і безсоромно спрямовані на порятунок великого бізнесу за рахунок звичайних платників податків. Уряд виділяв гігантські стабілізаційні кредити проблемним банкам дзайбацу, тоді як тисячі дрібних підприємств залишалися напризволяще і

¹¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P.105–115.

² Marshall B. K. Capitalism and Nationalism in Prewar Japan: The Ideology of the Business Elite, 1868-1941. Stanford : Stanford University Press, 1967. P.85–95.

банкрутували¹. На тлі того, як аграрна провінція (про що йшлося у другому розділі) занурювалася у безпросвітні злидні, цей різкий контраст між безмежним державним протекціонізмом для корпорацій та жорстоким соціальним дарвінізмом для простих громадян остаточно дискредитував саму концепцію парламентського урядування².

Відверта олігархізація політичного процесу мала руйнівні наслідки для громадянського суспільства. Майкл Льюїс у своєму дослідженні масових протестів імперської Японії переконливо доводить, що корупція партій і їхня глухота до потреб населення призвели до радикалізації політичної участі. Оскільки Імперський Сейм остаточно перетворився на закритий майданчик для узгодження інтересів дзайбацу та бюрократії, пересічні громадяни втратили віру в електоральний процес. За висновками Льюїса, політична активність мас перемістилася з виборчих дільниць на вулиці, де єдиним дієвим інструментом впливу на владу стали стихійні бунти та масові заворушення³.

Водночас це зрощення партій з великим капіталом відштовхнуло від них міський робітничий клас. Історик Стівен Лардж, аналізуючи політику інтербелуму, зазначає, що обидві домінуючі партії (Сейюкай та Мінсейто) виявилися абсолютно неспроможними інтегрувати організованих робітників у легальне політичне поле. Профспілки та ліві рухи, спостерігаючи за тим, як парламентські кабінети захищають інтереси монополій і водночас жорстоко придушують страйки, дійшли висновку про фіктивність «буржуазної демократії» Тайсьо. Лардж підкреслює, що ця політична відчуженість

¹ Fletcher W. M. The Japanese Business Community and National Trade Policy, 1920-1942. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1989. P.40–50.

² Fletcher W. M. The Japanese Business Community and National Trade Policy, 1920-1942. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1989. P.40–50.

³ Lewis M. Rioters and Citizens: Mass Protest in Imperial Japan. Berkeley : University of California Press, 1990. P.205–215.

пролетаріату позбавила ліберальний центр його потенційної масової бази, залишивши партії сам на сам із наступом правих сил¹.

Британський історик Річард Сімс, підбиваючи підсумки політичної історії цього періоду, констатує, що нескінченна низка гучних корупційних скандалів фактично здійснила моральне самогубство партійної системи Японії. Сімс доводить, що до кінця 1920-х років японське суспільство відчувало глибоку, майже фізичну відразу до професійних політиків, вважаючи їх безпринципними, жадібними та антинаціональними елементами, що розколюють країну заради власної вигоди.

Саме ця внутрішня гнилість «демократії Тайсьо», її нездатність запропонувати нації моральний орієнтир та забезпечити елементарну соціальну справедливість, створили ідеальний вакуум легітимності влади. І цей вакуум блискуче використали праві радикали та мілітаристи, які змогли успішно позиціонувати імператорську армію як єдину «чисту», надкласову силу, здатну врятувати державу від корумпованих партій та жадібних дзайбацу².

Таким чином, системні суперечності «демократії Тайсьо» мали комплексний характер і були закладені в самій її гібридній природі. Політична криза не була привнесена ззовні; вона визривала всередині інституційного та ідеологічного каркаса держави. З одного боку, розвиток парламентаризму був штучно обмежений авторитарною матрицею Конституції Мейдзі, що змушувало партії ставати заручниками консервативних еліт та олігархії. З іншого боку, самі лідери партійного та інтелектуального рухів виявилися неготовими до справжньої демократизації: вони поділяли імперські амбіції щодо азійського континенту і водночас відчували глибокий страх перед політизацією власних низів.

¹ Large S. S. *Organized Workers and Socialist Politics in Interwar Japan*. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. P.110–120.

² Sims R. *Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000*. New York : Palgrave Macmillan, 2001. P.130–140.

Остаточну ж дискредитацію ліберального експерименту спричинила моральна деградація самих партій. Їхня безпринципна боротьба за владу, тотальна корупція та відверте обслуговування фінансових інтересів дзайбацу на тлі зубожіння населення призвели до повного відчуження робітничого класу та селянства від легального політичного процесу. Ця внутрішня гнилість і відсутність масової соціальної бази позбавили партійні кабінети будь-якого запасу міцності. Інституційна слабкість та ідеологічний вакуум зробили демократичну систему абсолютно беззахисною перед обличчям масштабних зовнішньополітичних викликів, які незабаром стали каталізатором її остаточного краху.

3.2. Вплив зовнішньополітичних криз на внутрішню стабільність

Еволюція «демократії Тайсьо» відбувалася не у вакуумі; вона була нерозривно пов'язана зі спробами Японської імперії утвердитися у статусі глобальної держави на міжнародній арені. Парадокс японського міжвоєнного періоду полягав у тому, що зовнішньополітичні кризи, які початково задумувалися як інструмент консолідації нації та підвищення престижу уряду, зрештою ставали каталізаторами внутрішньої дестабілізації та руйнували довіру до цивільних кабінетів міністрів.

Першим серйозним випробуванням на міцність для політичної системи стала участь Японії у Першій світовій війні та подальша інтервенція на Далекий Схід і в Сибір (1918-1922 рр.). Формальним приводом для введення військ стало прохання союзників по Антанті про підтримку чехословацького корпусу та протидію більшовицькому наступу¹. Проте японське командування, скориставшись хаосом громадянської війни в Росії, розгорнуло безпрецедентну за масштабами самостійну кампанію². Замість обіцяного скромного контингенту, Токіо відправило на континент понад 70

¹ Жуков А. Е. История Японии. Т. 2: 1868–1998. Москва : Институт востоковедения РАН, 1998. с. 250-260

² White J. A. The Siberian Intervention. Princeton : Princeton University Press, 1950. 471 p.

тисяч солдатів, які залишалися там значно довше за війська інших західних держав¹.

Фредерік Дікінсон у своєму дослідженні зазначає, що партійні лідери та військові еліти сподівалися використати війну для згуртування нації та розширення імперії «малою кров'ю»². На практиці ж Сибірська експедиція перетворилася на фінансову чорну діру. Величезні державні закупівлі рису для забезпечення багатотисячної армії на континенті спровокували штучний дефіцит продовольства всередині самої Японії.

Ендрю Гордон підкреслює, що саме цей зовнішньополітичний прорахунок спровокував наймасштабнішу соціальну кризу епохи – сумнозвісні «Рисові бунти» літа 1918 року. Стихійні протести, що почалися з виступів дружин рибалок у префектурі Тояма, блискавично охопили всю країну, перетворившись на погроми крамниць спекулянтів та сутички з поліцією в найбільших містах³.

Глибинну суть цих подій розкриває Майкл Льюїс. У своєму дослідженні масових протестів він доводить, що Рисові бунти не були просто інстинктивною реакцією голодного натовпу. Це був свідомий політичний акт. Японське суспільство вперше чітко артикулювало свій протест проти пріоритетів імперської держави: громадяни відкрито обурювалися тим, що уряд готовий витратити мільйони єн на безглузду військову авантюру в Сибіру, тоді як власне населення приречене на голод⁴. За висновком Льюїса, Сибірська інтервенція стала тим тригером, який каталізував формування громадянської політичної свідомості у низів.

¹ Молодяков В. Э. Консервативная революция в Японии: идеология и политика. Москва : Восточная литература, 1999. 320 с.

² Dickinson F. R. War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914–1919. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 1999. p. 150–160.

³ Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. p. 85–90.

⁴ Lewis M. Rioters and Citizens: Mass Protest in Imperial Japan. Berkeley : University of California Press, 1990. p. 205–215.

Наслідки цієї кризи для політичної системи аналізує Пітер Дуус. Він показує, як парламентська опозиція майстерно використала зовнішньополітичний провал і внутрішні бунти у своїй боротьбі за владу¹. Політичні партії (насамперед Сейюкай) публічно звинуватили в кризі некомпетентність військової бюрократії. Під тиском вулиці та преси кабінет генерала Терауті Масатаке був змушений піти у відставку. Влада вперше перейшла до партійного уряду на чолі з Харою Такасі. Однак, як зазначає Дуус, ця перемога мала і зворотний бік: партії привчили суспільство до думки, що уряд несе пряму відповідальність за економічні наслідки зовнішньої політики. Коли через десятиліття економічна криза вдарить уже по самих партійних кабінетах, цей прецедент обернеться проти них самих².

Після провалу Сибірської інтервенції та на тлі наростаючих внутрішніх економічних проблем цивільні уряди епохи Тайсьо здійснили спробу радикально змінити зовнішньополітичний курс. Відчуваючи брак ресурсів для відкритої конфронтації, партійні кабінети зробили ставку на міжнародну співпрацю та економічну експансію замість військової. Кульмінацією цього курсу стала участь Японії у Вашингтонській морській конференції (1921-1922 рр.), яка заклала основи нової системи міжнародної безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Відповідно до підписаного Договору п'яти держав, Японія погодилася на суттєве обмеження своїх військово-морських озброєнь. Було встановлено жорстку пропорцію тоннажу лінійного флоту між США, Великою Британією та Японією на рівні 5:5:3 відповідно³. Крім того, японський уряд узяв на себе зобов'язання повернути Китаю півострів Шаньдун і поважати його територіальну цілісність (Договір дев'яти держав). Цей період, що увійшов в історію як «дипломатія Сідехари» (за іменем багаторічного міністра

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. p. 105–110.

² Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. P. 105–110.

³ Молодяков В. Э. Консервативная революция в Японии: идеология и политика. Москва : Восточная литература, 1999. 320 с.

закордонних справ Сідехари Кідзюро), здавався тріумфом ліберального підходу до міжнародних відносин.

Дипломатичний історик Акіра Іріє у своєму концептуальному дослідженні аналізує цей розворот як спробу японських еліт інтегруватися у післявоєнний «новий світовий порядок». Іріє доводить, що цивільний уряд щиро вірив у те, що епоха територіальних імперій минула. Дипломатія Сідехари базувалася на принципі невтручання у внутрішні справи Китаю. Уряд вважав, що дружні відносини з китайськими націоналістами та США забезпечать японським корпораціям ринки збуту та доступ до сировини набагато ефективніше, ніж військова окупація. На думку ліберальних політиків, відтепер національна велич мала вимірюватися не кількістю завойованих колоній, а обсягами зовнішньої торгівлі та дипломатичним престижем у Лізі Націй¹. Згода на обмеження флоту подавалася суспільству як прагматичний крок, що дозволить скоротити податковий тягар і спрямувати державні кошти на внутрішній економічний розвиток.

Однак ця ілюзія «мирної дипломатії» мала фатальні наслідки для балансу влади всередині самої Японії. Якщо західний світ аплодував поступливості Токію, то всередині країни консервативні еліти, ультраправі організації та генералітет сприйняли Вашингтонську систему (а згодом і Лондонський морський договір 1930 року) як безпрецедентне національне приниження і капітуляцію перед Заходом. Військові вважали політику невтручання Сідехари проявом слабкості, яка ставила під загрозу «особливі інтереси» Японії в Маньчжурії, здобуті кров'ю під час Російсько-японської війни.

Найгостріше цей конфлікт проявився у політико-правовій площині. Герберт Бікс у своєму фундаментальному дослідженні демонструє, як підписання міжнародних договорів про роззброєння спровокувало найтяжчу

¹ Iriye A. *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East, 1921-1931*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1965. P.15–25.

конституційну кризу інтербелуму¹. Коли у 1930 році кабінет міністрів на чолі з лідером партії Мінсейто Осаті Хамагуті ратифікував Лондонський договір, незважаючи на категоричні протести Генерального штабу флоту, військові перейшли у відкритий наступ.

Герберт Бікс зазначає, що генералітет та опозиція звинуватили уряд у порушенні статті 11 Конституції Мейдзі – славнозвісного «права верховного командування»². Військові стверджували, що цивільні політики не мають права визначати чисельність збройних сил, оскільки це є виключною прерогативою імператора. Спроба цивільних політиків контролювати військовий бюджет була затаврована як державна зрада.

Ця конституційна криза оголила найгірші риси партійної системи Японії. Пітер Дуус звертає увагу на вражаючий факт політичного цинізму: опозиційна партія Сейюкай, замість захисту принципів парламентаризму, об'єдналася з військовими. Лідери Сейюкай активно підтримали звинувачення уряду в «порушенні права верховного командування», сподіваючись у такий спосіб звалити кабінет Хамагуті та захопити владу³. Політики власними руками легітимізували втручання армії в державні справи.

Кульмінацією цієї істерії став замах ультраправого фанатика на прем'єр-міністра Хамагуті на Токійському вокзалі у листопаді 1930 року. Як підсумовує Бікс, криза навколо морських договорів продемонструвала повну беззахисність «демократії Тайсьо»⁴. Мілітаристи успішно довели, що здатні паралізувати будь-яку мирну ініціативу кабінету міністрів, апелюючи до священних прерогатив монарха. Відтепер цивільний уряд остаточно втратив

¹ Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. P.205–215.

² The Constitution of the Empire of Japan (1889). National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>, (дата звернення: 05.01.2026).

³ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. p. 230-240.

⁴ Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. P.205–215.

авторитет та контроль над зовнішньополітичним курсом, що відкрило шлях до самовільних дій армії та невідвортної катастрофи в Маньчжурії.

Крах політичного балансу, спровокований кризою навколо морських договорів, підготував ґрунт для фінального удару по системі партійних кабінетів. Цим ударом стали події осені 1931 року. 18 вересня підрозділи японської Квантунської армії самовільно підірвали ділянку Південно-Маньчжурської залізниці поблизу Мукдена, використавши цю диверсію як привід для повномасштабного вторгнення та окупації всієї Маньчжурії¹. Важливо розуміти, що ця військова операція була не просто актом зовнішньої агресії; у контексті внутрішньої політики Японії Мукденський інцидент став фактичним державним переворотом, який остаточно знищив залишки авторитету цивільної влади.

Марк Пітті у своєму дослідженні японської колоніальної імперії зазначає, що економічним каталізатором для таких радикальних дій стала Велика депресія, яка катастрофічно вдарила по експортозалежній економіці Японії. В умовах, коли західні держави почали закривати свої ринки протекціоністськими бар'єрами, радикально налаштовані офіцери дійшли висновку про життєву необхідність силового створення економічно самодостатньої зони – автаркії². Маньчжурія з її колосальними ресурсами розглядалася як єдиний порятunek від економічного колапсу метрополії.

Реакція партійного уряду на дії Квантунської армії яскраво продемонструвала його цілковиту політичну імпотенцію. Джунко Банно підкреслює, що прем'єр-міністр Вакацукі Рейдзіро намагався локалізувати конфлікт і віддавав прямі накази зупинити просування військ³. Однак командування на місцях відверто ігнорувало директиви з Токіо.

¹ Бородіна О. Б. Щодо питання про демократизацію епохи Тайсьо. Наука і освіта: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2007. URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Istoria/24990.doc.htm

² Peattie M. R. The Japanese Colonial Empire, 1895–1945. Princeton : Princeton University Press, 1984. P.115–125.

³ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. P.115–125.

Ця безпорадність кабінету міністрів була багато в чому зумовлена втратою контролю над інформаційним простором. Грегорі Касза, досліджуючи взаємодію держави та мас-медіа, доводить, що армія майстерно маніпулювала громадською думкою, надаючи газетам ексклюзивний доступ до фронтових зведень. Газети-мільйонники, змагаючись за наклад, розгорнули небачену ура-патріотичну кампанію, героїзуючи Квантунську армію¹. Цивільний уряд опинився в інформаційній ізоляції: будь-яка спроба Вакацукі засудити дії військових миттєво таврувалася пресою як брак патріотизму. Коли ж кабінет міністрів постфактум схвалив дії армії і виділив фінансування, він остаточно перетворився на покірну ширму для рішень генералітету².

Фінальним актом цієї інституційної драми стала реакція самого японського суспільства. Луїза Янг у праці «Тотальна імперія» детально описує феномен «маньчжурського буму»³. Замість того щоб підтримати легітимний парламент, японські маси з безпрецедентним ентузіазмом вітали окупацію. Історик Керрі Сміт доповнює цю картину, зазначаючи, що для збіднілої аграрної провінції Маньчжурія стала символом надії на економічне відродження. Селяни, виснажені кризою та розчаровані корупцією політиків, побачили в агресивних діях армії ту рішучість і силу, якої так бракувало партійним кабінетам⁴.

За висновком Янг, Маньчжурський інцидент остаточно перемістив центр легітимності в очах народу від Імперського Сейму до Генерального штабу⁵. Суспільство добровільно відвернулося від крихкої і корумпованої

¹ Kasza G. J. The State and the Mass Media in Japan, 1918-1945. Berkeley : University of California Press, 1988. P.130–142.

² Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. P.115–125.

³ Young L. Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism. Berkeley : University of California Press, 1998. P.85–95.

⁴ Smith K. A. A Time of Crisis: Japan, the Great Depression, and Rural Revitalization. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2001. p. 150–160.

⁵ Young L. Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism. Berkeley : University of California Press, 1998. p. 85–95.

«демократії Тайсьо» на користь мілітаризму. З цього моменту партійна політика в Японії фактично припинила своє існування як незалежний фактор управління державою.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що зовнішньополітичні кризи стали тим каталізатором, який остаточно зруйнував крихкий баланс «демократії Тайсьо». Замість того, щоб слугувати інструментом національної консолідації, зовнішня політика перетворилася на арену жорсткої боротьби між цивільним урядом та військовими елітами. Від Сибірської інтервенції, яка спровокувала масштабні антиурядові бунти, до Вашингтонської системи, яка дала генералітету юридичний привід звинуватити політичні партії у державній зраді, кожен зовнішньополітичний крок невблаганно послаблював позиції Сейму. Мукденський інцидент 1931 року став фанальною точкою неповернення: нездатність уряду зупинити самовільні дії армії в Маньчжурії, помножена на масову підтримку цієї агресії з боку розчарованого суспільства, остаточно делегітимізувала інститут партійних кабінетів. Цивільний контроль над державою був безповоротно втрачений, що відкрило прямий шлях до демонтажу парламентської системи.

3.3. Крах «гібридної системи Від демократії до мілітаризації»

Безкарність військових під час Маньчжурської кризи стала тим Рубіконом, після переходу якого повернення до нормальної парламентської політики виявилось неможливим. Події осені 1931 року наочно продемонстрували радикальним елементам усередині Японії, що цивільний уряд є слабким і не здатним контролювати армію. Це створило ідеальні умови для перенесення насильства з континенту всередину метрополії. Використання прямого фізичного терору проти державних діячів стало головним інструментом політичної боротьби, що зрештою призвело до повного паралічу та демонтажу «демократії Тайсьо».

Початок 1932 року увійшов в історію Японії як «епоха урядових убивств». Серія політичних терактів розпочалася з діяльності ультранаціоналістичної організації «Ліга крові» (Кецумейдан), бойовики якої у лютому-березні вбили колишнього міністра фінансів Іноуе Дзюнносукє та голову могутнього корпоративного конгломерату «Міцуї» Дана Такуму¹. Проте кульмінацією цього кривавого наступу на цивільну владу став сумнозвісний Інцидент 15 травня 1932 року. Група радикально налаштованих молодих офіцерів імператорського флоту та армійських кадетів увірвалася до офіційної резиденції прем'єр-міністра Інукаї Цуйосі – лідера партії Сейюкай і одного з останніх переконаних захисників парламентаризму – та холоднокрівно застрелила його².

Японські історики звертають особливу увагу на глибинні причини нездатності партійного уряду протистояти цьому насильству. Тайтіро Мітані у своєму дослідженні еволюції партійних кабінетів зазначає, що до моменту вбивства Інукаї інститут прем'єр-міністра вже був критично послаблений зсередини. Партії настільки загрузли у взаємній боротьбі та компромісах із консервативною бюрократією, що втратили будь-який авторитет як самостійна гілка влади. Мітані доводить, що система партійних кабінетів трималася не на конституційних гарантіях чи підтримці народу, а виключно на негласній згоді олігархів- генро. Щойно ця згода зникла під тиском армії, кабінети розсипалися, як картковий будинок³.

Джунко Банно доповнює цю тезу, аналізуючи реакцію політичних еліт на теракт. Він підкреслює парадоксальний факт: військовим навіть не довелося здійснювати повноцінний державний переворот чи захоплювати урядові будівлі. Заколот 15 травня був швидко придушений військовою

¹ Коваленко І. І. Нариси історії комуністичного руху в Японії. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1979. 232 с.

² Бородіна О. Б. Щодо питання про демократизацію епохи Тайсьо. Наука і освіта: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2007. URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Istoria/24990.doc.htm

³ Mitani T. The Establishment of Party Cabinets, 1898–1932. The Cambridge History of Japan, Vol. 6. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. p. 85–95.

поліцією, а самі вбивці здалися владі. Однак, як зазначає Банно, психологічний ефект терору виявився абсолютно руйнівним¹. Політичні партії були настільки залякані, що добровільно відмовилися від боротьби за збереження своїх конституційних прав, передавши ініціативу військовим.

Найбільш фатальну роль у цій інституційній капітуляції відіграла безпрецедентна реакція японського суспільства. Ендрю Гордон у своєму дослідженні детально аналізує феномен суспільної підтримки терористів. Судовий процес над убивцями прем'єра Інукаї перетворився на грандіозну пропагандистську трибуну для ультранаціоналістів. Офіцери виголошували пафосні промови, виправдовуючи свої дії «щирими патріотичними мотивами», прагненням очистити країну від корупції партій та жадібності капіталістів дзайбацу. Гордон наводить шокуючі факти: до суду надходили сотні тисяч петицій із закликами помилувати вбивць, а деякі екзальтовані громадяни навіть надсилали суддям свої відрізані пальці на знак солідарності з офіцерами². Уряд програв інформаційну війну: у масовій свідомості вбивці виглядали національними героями, а вбитий демократичний прем'єр – символом гнилої системи.

Американський дослідник Пітер Дуус констатує, що перед обличчям цього масового психозу та неконтрольованої агресії армії останні захисники парламентаризму склали зброю³. Ключове політичне рішення ухвалював останній живий генро – маркіз Сайондзі Кіммоті. Замість того, щоб рекомендувати на посаду нового прем'єра наступного лідера парламентської більшості, Сайондзі ухвалив рішення «заспокоїти» армію. Він запропонував сформувати так званий «кабінет національної єдності» на чолі з компромісною фігурою – поміркованим адміралом Сайто Макото.

¹ Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. p. 130–140.

² Gordon A. Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan. Berkeley : University of California Press, 1991. p. 255–265.

³ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. p. 245–255.

За висновком Дууса, це рішення Сайондзі стало офіційним некрологом для партійної системи Японії¹. Практика кенсей но дзьодо (нормального конституційного правління), за якої влада чергувалася між політичними партіями-переможцями на виборах, була скасована. Відмова від формування партійного кабінету в травні 1932 року стала юридичним і фактичним визнанням того, що виборчий процес і парламент більше не є головним джерелом формування виконавчої влади в імперії. З цього моменту держава вступила у перехідний період бюрократично-військових урядів, які неухильно дрейфували у бік тоталітаризму.

Перехід влади від партійних урядів до рук «кабінетів національної єдності» (на чолі з військовими або консервативними бюрократами) супроводжувався безпрецедентним згортанням громадянських свобод. Державна машина розгорнула масштабну та системну кампанію зі знищення будь-якої ідеологічної альтернативи мілітаризму.

Пітер Дуус та Ірвін Шайнер у своєму фундаментальному огляді інтелектуальної історії цього періоду зазначають, що в епоху Тайсьо в Японії сформувався надзвичайно потужний та строкатий спектр опозиційних рухів: від класичного буржуазного лібералізму до радикального марксизму та анархо-синдикалізму². Однак на початку 1930-х років усі ці течії, попри їхні глибокі внутрішні розбіжності, були оголошені державою екзистенційною загрозою для японської нації. Дуус і Шайнер доводять, що консервативні еліти панічно боялися класової боротьби, яку проповідували ліві сили, оскільки вона підривала міф про «японську націю як єдину гармонійну родину»³.

¹ Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. p. 245–255.

² Duus P., Scheiner I. Socialism, Liberalism, and Marxism, 1901–1931. The Cambridge History of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P. 654–710.

³ Duus P., Scheiner I. Socialism, Liberalism, and Marxism, 1901–1931. The Cambridge History of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P. 654–710.

Для боротьби з цією інтелектуальною загрозою було мобілізовано весь репресивний апарат. Річард Мітчелл, аналізуючи систему «контролю над думками», зазначає, що головним юридичним інструментом репресій став розширений і посилений «Закон про збереження миру». Цей законодавчий акт, який у середині 1920-х років створювався цілеспрямовано для нейтралізації комуністичного підпілля, у 1930-х роках почав трактуватися максимально широко. Мітчелл підкреслює, що тепер кримінальним злочином вважалася не лише підбивна діяльність, а й будь-яка критика інституту приватної власності або державного устрою, що дозволило владі легально кидати за ґрати соціал-демократів, профспілкових лідерів та навіть поміркованих лібералів¹.

Ключову роль у практичній реалізації цих чисток відіграла Спеціальна вища поліція (Токко). Еліза Тіптон у праці про японську поліцейську державу доводить, що Токко діяла не просто як класичний каральний орган, а як інструмент тотальної ідеологічної гомогенізації суспільства. Унікальною рисою японського авторитаризму стала система тенко (ідеологічного навернення). Тіптон зазначає, що метою поліції було не стільки фізичне знищення дисидентів, скільки їхнє психологічне зламання: через тортури, шантаж родинами та психологічний тиск арештованих марксистів і лібералів змушували публічно покаятися, відмовитися від «західних руйнівних ідей» і ритуально присягнути на вірність імператору². Ця масова практика тенко дозволила владі не лише знешкодити опозицію, а й продемонструвати суспільству абсолютний тріумф імперської ідеології над «хибними» західними вченнями.

Проте державна репресивна машина не зупинилася на ліквідації ліворадикального флангу. Остаточною жертвою мілітаризації стала цілком легальна, мейнстрімна ліберальна інтелектуальна еліта. Класичним

¹ Mitchell R. H. *Thought Control in Prewar Japan*. Ithaca : Cornell University Press, 1976. P. 115–125.

² Tipton E. K. *The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan*. London : Bloomsbury, 2013. P. 85–95.

прикладом цього процесу, детально проаналізованим Френком Міллером, стала кампанія цькування видатного правознавця, професора Токійського імператорського університету Мінобе Тацукіті у 1935 році¹. Його «теорія імператора як органу держави», яка раніше слугувала юридичним фундаментом для партійних кабінетів, була раптово оголошена блюзнірською. Під колосальним тиском армії та правих угруповань уряд заборонив праці Мінобе, змусивши його піти з публічного життя.

За висновком Міллера, розправа над Мінобе мала катастрофічні політичні наслідки: вона продемонструвала, що раціональна західна юриспруденція остаточно капітулювала перед ірраціональним ультра націоналізмом². Відтепер в Японії запанувала єдина дозволена ідеологія, яку Волтер Скіа у своєму дослідженні характеризує як «радикальний синтоїзм». Скіа зазначає, що в центрі цієї ідеології стояв концепт кокутай – віра в унікальне, священне тіло держави, де імператор є живим богом, а будь-яка спроба критикувати армію (яка діє від його імені) чи уряд з позицій конституційного права автоматично прирівнюється до святотатства³. Таким чином, до середини 1930-х років японська держава успішно зачистила будь-який інтелектуальний та інституційний простір для легальної опозиції, підготувавши ідеальний ґрунт для тоталітарної диктатури.

Останньою спробою збройного перевороту, яка парадоксальним чином остаточно зцементувала мілітаристську диктатуру, став Інцидент 26 лютого 1936 року⁴. Заколот радикальних молодих офіцерів угруповання «Кодоха» (Фракція імператорського шляху), під час якого в центрі Токіо було

¹ Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. P. 210–225.

² Miller F. O. Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan. Berkeley : University of California Press, 1965. P. 210–225.

³ Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrnationalism. Durham : Duke University Press, 2009. P. 230–240.

⁴ Коваленко І. І. Нариси історії комуністичного руху в Японії. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1979. 232 с.

жорстоко вбито низку вищих державних діячів, був придушений лише завдяки прямому особистому втручання імператора Хірохіто¹.

Герберт Бікс у своєму фундаментальному життєписі імператора блискуче аналізує політичні наслідки цієї події. Хоча безпосередні радикальні бунтівники були розстріляні, реальними переможцями з цієї кризи вийшли представники прагматичного генералітету – угруповання «Тосейха» (Фракція контролю)². Скориставшись панічним страхом політичної еліти перед новими збройними виступами, вище армійське командування висунуло уряду жорсткий ультиматум. Генерали домоглися відновлення старого правила, згідно з яким посади міністрів армії та флоту могли обіймати виключно кадрові військові на дійсній службі.

За висновком Бікса, цей на перший погляд технічний крок надав збройним силам абсолютно легальне, конституційне право вето на формування будь-якого кабінету міністрів³. Відтепер армія могла легко повалити будь-який неугодний цивільний уряд або заблокувати його створення, просто відкликавши свого міністра і відмовившись призначити нового. З цього моменту цивільний контроль над армією було остаточно втрачено, а політики перетворилися на заручників військового штабу.

Фінальним етапом переходу від гібридного авторитаризму до класичного тоталітаризму стало прийняття Закону про загальну національну мобілізацію (1938 рік), ухваленого на тлі початку повномасштабної війни з Китаєм⁴. Шелдон Гарон наголошує, що на цьому етапі держава остаточно поглинула громадянське суспільство, юридично підпорядкувавши всю економіку, профспілки, освітні заклади та громадські організації єдиній меті

¹ Молодяков В. Э. Консервативная революция в Японии: идеология и политика. Москва : Восточная литература, 1999. 320 с.

² Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. P. 290–305.

³ Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. P. 290–305.

⁴ National Mobilization Law (March 1938). National Archives of Japan. Digital Archive. URL: <https://www.archives.go.jp/> (дата звернення: 05.01.2026)

– безперебійному обслуговуванню військової машини¹². Грегорі Касза доповнює цю картину аналізом системи тотальної цензури та контролю над інформацією, зазначаючи, що до кінця 1930-х років незалежні мас-медіа були повністю кооптовані урядом і перетворені на слухняні рупори імперської пропаганди³.

Кульмінацією та формальним кінцем епохи партійної політики став 1940 рік. Під колосальним тиском військово-бюрократичної верхівки усі політичні партії, що ще залишалися в парламенті (включно з колись могутніми ліберальними Сейюкай та Мінсейто), «добровільно» саморозпустилися. Їхні структури, разом із майном та пресою, влилися в єдину державну монопартійну організацію – Асоціацію допомоги трону (Тасей Йокусанкай). Ця подія поставила остаточну юридичну і фактичну крапку в історії «демократії Тайсьо». Японська імперія остаточно перетворилася на тоталітарну мілітаристську державу, єдиним суб'єктом ухвалення рішень в якій стала військова верхівка, готова кинути націю у вир глобального конфлікту Другої світової війни.

Підсумовуючи аналіз системної кризи та краху «демократії Тайсьо», можна стверджувати, що перехід Японської імперії до тоталітаризму був складним і багатовекторним процесом, який не зводиться виключно до військових закоротів. Японський парламентаризм був приречений від самого початку через свою гібридну природу: він намагався поєднати прагнення до розширення громадянських прав із вірністю авторитарній Конституції Мейдзі та імперськими амбіціями на континенті.

Політичні партії епохи Тайсьо виявилися інституційно слабкими та морально дискредитованими власною корупцією і клієнтелізмом. Замість того щоб стати оплотом антимілітаризму, ліберальні уряди часто самі

¹ Garon S. *Molding Japanese Minds: The State in Everyday Life*. Princeton : Princeton University Press, 1997. P. 130–140.

² Garon S. *The State and Labor in Modern Japan*. Berkeley : University of California Press, 1987. 326 p.

³ Kasza G. J. *The State and the Mass Media in Japan, 1918-1945*. Berkeley : University of California Press, 1988. P. 180–190.

ініціювали зовнішню експансію, а в критичні моменти – йшли на компроміси з армією та ультраправими заради збереження влади. Низка зовнішньополітичних криз (від Сибірської інтервенції до Мукденського інциденту) майстерно використовувалася генералітетом для руйнування авторитету Сейму. Коли ж у 1930-х роках на тлі глобальної економічної депресії мілітаристи перейшли до тактики прямого терору (Інцидент 15 травня та Інцидент 26 лютого), партійна система не змогла запропонувати суспільству жодної життєздатної альтернативи і добровільно капітулювала. Розгром ліберальної інтелігенції, створення поліцейської держави та остаточний розпуск політичних партій у 1940 році стали закономірним фіналом демократичного експерименту, перетворивши Японію на класичну тоталітарну диктатуру.

Висновки

Комплексне дослідження суспільно-політичних трансформацій в Японії періоду Тайсьо (1912–1926 рр.) та їхніх наслідків у ранню еру Сьова дозволяє зробити низку ґрунтовних висновків щодо природи японської модернізації, механізмів функціонування державної влади та закономірностей переходу від лібералізаційних експериментів до тоталітарної диктатури. Цей історичний період, попри свою хронологічну стислість, став епохою безпрецедентної динаміки, коли в межах однієї держави зіткнулися потужні імпульси до демократизації та глибоко вкорінені авторитарні традиції. Аналіз політичних, соціально-економічних та інтелектуальних процесів цього часу свідчить, що крах парламентської системи в Японії не був випадковою аномалією чи виключно наслідком глобальних економічних шоків. Він був закономірним результатом системних суперечностей, закладених у самій гібридній архітектурі японської держави.

Перш за все, дослідження інституційного розвитку підтверджує валідність застосування теорії «подвійної держави» Ернста Френкеля до японських реалій. Період Тайсьо ознаменувався гігантським кроком у розбудові «нормативної держави»: встановленням практики партійних кабінетів, формуванням двопартійної системи (Сейюкай та Кенсейкай/Мінсейто) та ухваленням Закону про загальне виборче право для чоловіків у 1925 році, який збільшив електорат у чотири рази. Однак ця нормативна держава ніколи не володіла повнотою суверенітету. Вона функціонувала всередині жорсткого каркаса «прерогативної держави», яка діяла поза демократичним контролем. Конституція Мейдзі свідомо зберігала командні висоти за непідзвітними народу інституціями: інститутом старійшин-генро, Таємною радою (яка мала право вето на урядові рішення і використовувала його для повалення партійних кабінетів, як це сталося під

час кризи 1927 року) та, найголовніше, армією і флотом, які користувалися правом «верховного командування»¹.

Політичні партії епохи Тайсьо, замість того щоб боротися за системний демонтаж цього авторитарного каркаса, обрали шлях інтеграції в нього. Їхня стратегія, яскраво втілена в «політиці компромісу» першого прем'єра-простолюдина Хари Такасі, полягала не у зміні правил гри, а в отриманні доступу до адміністративних ресурсів та державного бюджету. Це призвело до фатальної деградації самої ідеї парламентаризму. Перетворившись на інструменти лобіювання інтересів великого монополістичного капіталу (дзайбацу) та загрузнувши в безпринципному клієнтелізмі («політиці діжок зі свининою»), політичні партії стрімко втратили легітимність в очах суспільства. Моральне банкрутство партійної системи створило ідеальний вакуум легітимності, який згодом був успішно заповнений мілітаристами.

Соціально-економічний контекст епохи Тайсьо доводить, що демократичний імпульс був органічно пов'язаний зі стрімкою урбанізацією, поширенням масової освіти та формуванням єдиного інформаційного простору. Зростання міст породило новий середній клас, масову культуру споживання та появу незалежної преси, яка створила «політичну публіку», здатну вимагати від влади підзвітності. Водночас модернізація загострила соціальну нерівність. Пропасті між блискучим урбаністичним фасадом Токіо чи Осаки та катастрофічно зубожілою аграрною периферією, що страждала від падіння цін та класових конфліктів між поміщиками й орендарями, перетворила село на порохову діжку. Саме це соціальне відчуження стало живильним середовищем для реакції. Традиційна сільська громада, яка найбільше постраждала від капіталістичної модернізації, побачила в імператорській армії єдиний інститут, що пропонував егалітаризм та захист від корумпованих столичних політиків. Низова мобілізація через Імперську

¹ Keene D. Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852–1912. New York : Columbia University Press, 2002. 928 p.

асоціацію резервістів та інші контрольовані державою організації перетворила мільйони селян на переконану соціальну базу мілітаризму.

Розглядаючи одне з ключових питань цього дослідження – чи була «демократія Тайсьо» реальністю чи міфом, - необхідно відійти від спрощеного бінарного підходу. Аналіз історіографічних дискусій та джерельної бази доводить, що демократія Тайсьо не була міфом чи ілюзорним фасадом, але вона також не була демократією в західному, класичному розумінні цього слова. Найбільш релевантним концептом для її визначення є запропонований Ендрю Гордоном термін «імперська демократія».

Це була об'єктивна реальність, що проявлялася у жвавій парламентській конкуренції, існуванні незалежної преси з мільйонними накладками, діяльності профспілок, страйкових рухах та масових протестах (від Хібійського інциденту 1905 року до Рисових бунтів 1918 року), які змушували еліту йти на безпрецедентні поступки. Вперше в історії Японії політичні права перестали бути монополією вузької касти і поширилися на широкі верстви чоловічого населення. Проте реальність цієї демократії обмежувалася її фундаментальною ідеологічною гібридністю. Японські ліберали та партійні політики прагнули розширення власних прав усередині країни, але ніколи не ставили під сумнів священний статус імператора чи імперські амбіції держави на континенті. Навпаки, вони активно підтримували колоніальну експансію, розглядаючи політичну інклюзію як засіб національної консолідації для ефективнішого управління імперією.

Міф про демократію Тайсьо виникає лише тоді, коли ми намагаємося ретроспективно приписати японським діячам того часу західні ліберальні цінності, яких вони не поділяли. Навіть найбільш прогресивні теоретики, такі як Йосіно Сакудзо зі своєю концепцією «мінпон-сюгі» (народоцентризму), намагалися узгодити демократичні механізми з абсолютним імператорським суверенітетом, не зазіхаючи на основи монархії. Таким чином, це була

реальна, дієва, але структурно та ідеологічно обмежена спроба політичної модернізації, яка змогла функціонувати лише доти, доки держава мала економічний ресурс для компромісів, а міжнародна обстановка залишалася відносно стабільною.

Друге фундаментальне питання дослідження стосується впливу періоду Тайсьо на подальшу історію Японії та перехід до епохи Сьова. Дослідження переконливо доводить, що мілітаристська диктатура 1930-х років не була вірусом, занесеним ззовні, або результатом виключно військових заколотів (таких як Інцидент 15 травня 1932 року чи Інцидент 26 лютого 1936 року). Тоталітаризм Сьова став органічним і закономірним наслідком розвитку тих механізмів, які були створені або збережені в епоху Тайсьо. Період Тайсьо не лише не зміг знешкодити авторитарний потенціал японської держави, але й озброїв його новими, сучасними інструментами масового управління.

Парадокс політичної системи Тайсьо полягав у тому, що механізми придушення демократії розвивалися синхронно з її розширенням. Ухвалення Закону про збереження миру 1925 року, що збіглося в часі із запровадженням загального виборчого права, стало фатальною поступкою лібералів на користь консерваторів. Цей закон вперше криміналізував не конкретні дії, а наміри та переконання, запровадивши розмите поняття захисту «кокутай» (національної сутності). Створена для виконання цього закону Вища спеціальна поліція (Токко) перетворилася на інструмент тотального контролю. Більше того, інноваційна система «тенко» (ідеологічного навернення), що полягала у психологічному зламанні опонентів і примусовій інтеграції їх у державну ідеологію, виявилася набагато ефективнішим інструментом тоталітаризму, ніж просте фізичне знищення. Ці репресивні інструменти, викувані в епоху «імперської демократії» для боротьби з лівим радикалізмом, у 1930-х роках були легко переспрямовані на знищення самих же лібералів, демократів та інтелектуальної свободи загалом.

Вплив епохи Тайсьо на мілітаризацію Сьова яскраво простежується і в інформаційній сфері. Інфраструктура масових комунікацій – газети з мільйонними тиражами та радіомовлення, яка в 1920-х роках формувала громадянське суспільство, у 1930-х була блискавично кооптована державою. Концепт «культурного імперіалізму», описаний Луїзою Янг, демонструє, як під час Мукденського інциденту (1931 р.) та створення Маньчжоу-го мілітаристи використали пресу для створення загальнонаціонального «маньчжурського буму». Агресія на континенті була продана розчарованому і збіднілому населенню як панацея від економічних негараздів та класових конфліктів. Суспільство, яке відчувало екзистенційну кризу та «туманну тривогу» (за влучним висловом Рюноске Акутагави) наприкінці 1920-х років, масово та добровільно відвернулося від корумпованого парламенту на користь армії, яка пропонувала ілюзію порядку, єдності та національної величі.

Остаточний демонтаж «демократії Тайсьо» був закріплений не стільки юридичними заборонами, скільки добровільною капітуляцією цивільних еліт та інтелектуалів перед ірраціональним ультранаціоналізмом. Кампанія цькування професора Мінобе Тацукіті та руйнування його «теорії органу держави» у 1935 році стали символічним кінцем верховенства права. Інтелектуальний фундамент, на якому трималася парламентська система, був офіційно визнаний державною зрадою. Відмова останнього генро Сайондзі від формування партійних кабінетів після вбивства прем'єр-міністра Інукаї Цуйосі у 1932 році стала формальною крапкою в історії політичного компромісу. Коли у 1940 році всі політичні партії добровільно саморозпустилися, увійшовши до складу Асоціації допомоги трону, це лише юридично оформило смерть системи, яка втратила сенс свого існування задовго до цього.

Підсумовуючи, феномен «демократії Тайсьо» є одним із найповчальніших прикладів в історії політичних транзитів. Він демонструє,

що запровадження формальних демократичних процедур (вибори, багатопартійність, парламентські дебати) само по собі не гарантує незворотності демократичного розвитку, якщо ці процедури накладаються на неретформований авторитарний фундамент. Небажання чи нездатність японських ліберальних еліт демонтувати інституційні анклав авторитаризму (Таємну раду, привілеї військових), їхнє ідеологічне потурання імперіалізму та сліпота до катастрофічного становища соціальних низів стали головними причинами краху. Досвід Японії 1912–1926 років показує, що збереження «прерогативної держави» в поєднанні з легалізацією репресивного апарату (під приводом захисту національної сутності) неминуче призводить до того, що авторитаризм використовує демократичні інститути для власного посилення, а потім знищує їх. Трагічний перехід від оптимізму епохи Тайсьо до темної долини фашизму епохи Сьова став ціною за цей історичний компроміс.

Список джерел та літератури:

1. Акутагава Рюноске. Павутинка. Вибрані новели. Львів : Піраміда, 2006. 228 с.
2. Акутагава Рюноске. Усмішка богів. Вибрані новели. Львів : Піраміда, 2008. 216 с.
3. Нацуме Сосекі. Ваш покірний слуга кіт. Київ : А–БА–БА–ГА–ЛА–МА–ГА, 2023. 464 с.
4. Akutagawa Ryūnosuke. A Note to a Certain Old Friend (Aru Kyūyū e Okuru Shuki). 1927. In: Akutagawa Ryūnosuke. Rashōmon and Seventeen Other Stories / J. Rubin (Trans.). London : Penguin Classics, 2006. P. Introduction (xxii–xxv).
5. Akutagawa Ryūnosuke. Rashōmon and Seventeen Other Stories. J. Rubin (Trans.). London : Penguin Classics, 2006. 256 p.
6. Archives in the Japanese Ministry of Foreign Affairs, Tokyo, Japan, 1868–1945. Washington, D.C. : Library of Congress Photoduplication Service, 1949–1951.
7. The Constitution of the Empire of Japan (1889). National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html> (дата звернення: 05.01.2026).
8. Decision of Cabinet on Peace Preservation Law. February 1925 (Taisho 14). National Archives of Japan.
9. Den Kenjirō. 1918 (Taisho 7) Diary. Papers of DEN Kenjiro, #24. National Diet Library.
10. Documents on Japanese Foreign Policy. Tokyo : Ministry of Foreign Affairs of Japan, 1936–.

11. Draft of the three Factions' Committee's Decision on Universal Manhood Suffrage. 1924 (Taisho 13). Papers of OGAWA Heikichi, #792. National Diet Library.
12. Foreign Office Files for Japan, 1919–1930: Japan and Great Power Status. The National Archives, UK.
13. Hara Takashi. Hara Takashi nikki. Tokyo : Fukumura Shuppan, 1981.
14. Historical Statistics of Japan. National Diet Library. Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html> (дата звернення: 18.01.2026).
15. Huffman J. L. Modern Japan: A History in Documents. New York : Oxford University Press, 2011. 240 p.
16. Japan Center for Asian Historical Records (JACAR). National Archives of Japan. URL: <https://www.jacar.go.jp/english/>.
17. National Mobilization Law (March 1938). National Archives of Japan. Digital Archive. URL: <https://www.archives.go.jp/> (дата звернення: 05.01.2026).
18. Natsume Sōseki. Kokoro. E. McClellan (Trans.). Washington, D.C. : Regnery Publishing, 2006. 248 p.
19. Tokutomi Sohō. The Youth of the Taishō Era and the Future of the Empire (Taishō no Seinen to Teikoku no Shōrai). 1917.
20. Tsunoda R., de Bary W. T., Keene D. (Eds.). Sources of Japanese Tradition, Vol. 2: 1600 to 2000. New York : Columbia University Press, 2005. 656 p.
21. Yoshino Sakuzō. On the Meaning of Constitutional Government and the Path to its Full Realization (Kensei no hongī o toite sono yūshū no bi o nasu no michi o ronzu). Chūō Kōron, January 1916.

22. Yoshino Sakuzō. Yoshino Sakuzō Seiji-shi Kōgi (Sakuzo Yoshino's Lectures on Political History). Tokyo : Iwanami Shoten, 2016. 512 p.
23. Бородіна О. Б. Щодо питання про демократизацію епохи Тайсьо. Наука і освіта: матеріали міжнародної науково–практичної конференції. 2007. URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Istoria/24990.doc.htm
24. Жуков А. Е. История Японии. Т. 2: 1868–1998. Москва : Институт востоковедения РАН, 1998. 703 с.
25. Коваленко І. І. Нариси історії комуністичного руху в Японії. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1979. 232 с.
26. Молодяков В. Э. Консервативная революция в Японии: идеология и политика. Москва : Восточная литература, 1999. 320 с.
27. Banno J. The Establishment of the Japanese Constitutional System / transl. by J. A. A. Stockwin. London : Routledge, 1992. 250 p.
28. Barshay A. E. State and Intellectual in Imperial Japan: The Public Man in Crisis. Berkeley : University of California Press, 1988. 337 p.
29. Bix H. P. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York : HarperCollins, 2000. 832 p.
30. Brownlee J. S. Japanese Historians and the National Myths, 1600–1945: The Age of the Gods and Emperor Jinmu. Vancouver : UBC Press, 1997. 256 p.
31. Dickinson F. R. War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914–1919. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 1999. 363 p.
32. Duus P. Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1968. 317 p.

33. Duus P. (Ed.). *The Cambridge History of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 888 p.
34. Duus P., Scheiner I. Socialism, Liberalism, and Marxism, 1901–1931. *The Cambridge History of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P. 654–710.
35. Fraenkel E. *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*. New York : Oxford University Press, 1941. 248 p.
36. Fletcher W. M. *The Japanese Business Community and National Trade Policy, 1920–1942*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1989. 240 p.
37. Garon S. *Molding Japanese Minds: The State in Everyday Life*. Princeton : Princeton University Press, 1997. 336 p.
38. Garon S. *The State and Labor in Modern Japan*. Berkeley : University of California Press, 1987. 326 p.
39. Gluck C. *Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period*. Princeton : Princeton University Press, 1985. 407 p.
40. Gordon A. *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*. New York : Oxford University Press, 2003. 384 p.
41. Gordon A. *Labor and Imperial Democracy in Prewar Japan*. Berkeley : University of California Press, 1991. 384 p.
42. Han J. N. *An Imperial Path to Modernity: Yoshino Sakuzō and a New Liberal Order in East Asia, 1905–1937*. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2013. 320 p.
43. Harding C. *Japan Story: In Search of a Nation, 1850 to the Present*. London : Penguin Books, 2018. 496 p.

44. Harootunian H. D. *Overcome by Modernity: History, Culture, and Community in Interwar Japan*. Princeton : Princeton University Press, 2000. 440 p.
45. Hastings S. A. *The "New Woman" and the Politics of Identity in 1920s Japan. Gendering Modern Japanese History*. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2004. P. 283–306.
46. Hoston G. A. *Marxism and National Socialism in Taishō Japan: The Thought of Takabatake Motoyuki*. *The Journal of Asian Studies*. 1984. Vol. 44, No. 1. P. 43–64.
47. Huffman J. L. *Creating a Public: People and Press in Meiji Japan*. Honolulu : University of Hawai'i Press, 1997. 528 p.
48. Hunter J. *A Concise Dictionary of Modern Japanese History*. Berkeley : University of California Press, 1984. 347 p.
49. Iriye A. *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East, 1921–1931*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1965. 375 p.
50. Jansen M. B. *The Making of Modern Japan*. Cambridge, MA : Belknap Press, 2000. 936 p.
51. Kasza G. J. *The State and the Mass Media in Japan, 1918–1945*. Berkeley : University of California Press, 1988. 353 p.
52. Keene D. *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852–1912*. New York : Columbia University Press, 2002. 928 p.
53. Kinzley W. D. *Industrial Harmony in Modern Japan: The Invention of a Tradition*. London : Routledge, 1991. 208 p.
54. Large S. S. *Organized Workers and Socialist Politics in Interwar Japan*. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. 338 p.

55. Large S. S. *The Yūaikai, 1912–19: The Rise of Labor in Japan*. Tokyo : Sophia University Press, 1972. 218 p.
56. Lewis M. *Rioters and Citizens: Mass Protest in Imperial Japan*. Berkeley : University of California Press, 1990. 338 p.
57. Marshall B. K. *Capitalism and Nationalism in Prewar Japan: The Ideology of the Business Elite, 1868–1941*. Stanford : Stanford University Press, 1967. 163 p.
58. Matsuo T. *The Universal Suffrage Movement after World War I, 1918–1920. Politics and Society in the Taishō Period*. Tokyo : Iwanami, 1969. P. 155–180.
59. Miller F. O. *Minobe Tatsukichi: Interpreter of Constitutionalism in Japan*. Berkeley : University of California Press, 1965. 392 p.
60. Minichiello S. *Retreat from Reform: Patterns of Political Behavior in Interwar Japan*. Honolulu : University of Hawai'i Press, 1984. 172 p.
61. Mitchell R. H. *Thought Control in Prewar Japan*. Ithaca : Cornell University Press, 1976. 226 p.
62. Mitani T. *The Establishment of Party Cabinets, 1898–1932*. *The Cambridge History of Japan, Vol. 6: The Twentieth Century*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P. 53–96.
63. Morley J. W. (Ed.). *Japan's Foreign Policy, 1868–1941: A Research Guide*. New York : Columbia University Press, 1974. 618 p.
64. Najita T. *Hara Kei in the Politics of Compromise, 1905–1915*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. 314 p.
65. Nolte S. H. *Liberalism in Modern Japan: Ishibashi Tanzan and His Teachers, 1905–1960*. Berkeley : University of California Press, 1987. 398 p.

66. Nolte S. H. Women's Rights and Society's Needs: Japan's 1931 Suffrage Bill. *Comparative Studies in Society and History*. 1986. Vol. 28, No. 4. P. 690–714.
67. Okamoto S. *The Russo–Japanese War in Global Perspective*. Brill, 2007. P. 230–235.
68. Partner S. *Assembled in Japan: Electrical Goods and the Making of the Japanese Consumer*. Berkeley : University of California Press, 1999. 321 p.
69. Peattie M. R. *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945*. Princeton : Princeton University Press, 1984. 544 p.
70. Piovesana G. Men and Social Ideas of the Early Taishō Period. *Monumenta Nipponica*. 1964. Vol. 19, No. 1/2. P. 115–125.
71. Pyle K. B. *The New Generation in Meiji Japan: Problems of Cultural Identity, 1885–1895*. Stanford : Stanford University Press, 1969. 240 p.
72. Scalapino R. A. *Democracy and the Party Movement in Prewar Japan: The Failure of the First Attempt*. Berkeley : University of California Press, 1953. 471 p.
73. Siemes J. *Hermann Roesler and the Making of the Meiji State*. Tokyo : Sophia University Press, 1968. 252 p.
74. Silberman B. S., Harootunian H. D. (Eds.). *Japan in Crisis: Essays on Taishō Democracy*. Princeton : Princeton University Press, 1974. 469 p.
75. Silverberg M. R. *Erotic Grotesque Nonsense: The Mass Culture of Japanese Modern Times*. Berkeley : University of California Press, 2006. 369 p.
76. Sims R. *Japanese Political History Since the Meiji Renovation 1868–2000*. New York : Palgrave Macmillan, 2001. 395 p.

77. Skya W. A. Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultrationalism. Durham : Duke University Press, 2009. 384 p.
78. Smethurst R. J. A Social Basis for Prewar Japanese Militarism: The Army and the Rural Community. Berkeley : University of California Press, 1974. 240 p.
79. Smith K. A. A Time of Crisis: Japan, the Great Depression, and Rural Revitalization. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2001. 432 p.
80. Tierney R. Monster of the Twentieth Century: Kōtoku Shūsui and Japan's First Anti-Imperialist Movement. Berkeley : University of California Press, 2015. 288 p.
81. Tipton E. K. Modern Japan: A Social and Political History. 3rd ed. London : Routledge, 2016. 310 p.
82. Tipton E. K. The Japanese Police State: The Tokko in Interwar Japan. London : Bloomsbury, 2013. 208 p.
83. Totten G. O. The Social Democratic Movement in Prewar Japan. New Haven : Yale University Press, 1966. 455 p.
84. Walker B. L. A Concise History of Japan. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 336 p.
85. Waswo A. Japanese Landlords: The Decline of a Rural Elite. Berkeley : University of California Press, 1977. 160 p.
86. White J. A. The Siberian Intervention. Princeton : Princeton University Press, 1950. 471 p.
87. Wilson S. Enthroning Hirohito: Culture and Nation in 1920s Japan. The Journal of Japanese Studies. 2011. Vol. 37, No. 2. P. 289–323.

88. Young L. Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism. Berkeley : University of California Press, 1998. 500 p.